

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ**

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему «Міграційні ризики як фактор протидії соціальній безпеці в Україні»

Виконала: студентка групи СЗ-22-1м
Павлюченко Анжела Олександрівна
Спеціальність 232«Соціальне забезпечення»
Керівник к.н.держ.упр.,доцент Черба В.М.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент _____
(місце роботи)

(посада)

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики
Ступінь вищої освіти магістр
Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
В.Є. Тараненко
“28” червня 2023 р.

**ЗАВДАННЯ
НА МАГІСТЕРСЬКУ КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ**

Павлюченко Анжели Олександрівни

Тема роботи «Міграційні ризики як фактор протидії соціальній безпеці в Україні».

керівник роботи к.н.держ.упр., доцент Черба В.М.

затверджена наказом УМСФ від “27” червня 2023 р. № 442 кс

2. Строк подання студенткою закінченої роботи 26.01.2024

3. Вихідні дані до роботи: законодавчі та нормативно-правові акти, статистична інформація Державної служби статистики України, Міністерства соціальної політики, Пенсійного фонду України, УВКБ ООН та інших; навчальні посібники, матеріали періодичних та Інтернет видань, монографії, наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних фахівців тощо.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки.

1. Теоретичні основи міграції.

2. Аналіз міграційних ризиків в контексті впливу на рівень соціальної безпеки України в умовах війни.

3. Пріоритетні напрямки реінтеграції українських громадян.

5. Перелік графічного матеріалу: Рисунки: Класифікація видів міграції за ознаками; Основні теорії причин трудової міграції; Демографічні втрати через виїзд українців за кордон, тис. осіб; Динаміка зростання кількості зареєстрованих ВПО березень 2022-грудень 2023 р.; Розподіл українських вимушених мігрантів за країнами перебування станом на травень 2023 р.; Розподіл українських вимушених мігрантів за кордоном за критерієм віку; Рівень безробіття та частка тих, хто економить на їжі за оцінкою Info Sapiens, грудень 2023р. Динаміка обсягів грошових надходжень в Україну 2016-2023 рр. Таблиці: Вплив еміграції на країну походження; Середня місячна заробітна плата за 2022-2023 роки в Україні за даними ПФУ; Середня місячна заробітна плата в країнах Європи станом на березень 2023 року.

6. Дата видачі завдання “28” червня 2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів магістерської кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	28.06.2023	виконано
2.	Пошук та опрацювання літературних джерел	01.07.2023 – 01.08.2023	виконано
3.	Написання вступу кваліфікаційної роботи	03.08.2023 – 10.08.2023	виконано
4.	Виконання I розділу	11.08.2023 – 11.09.2023	виконано
5.	Виконання II розділу	12.09.2023 – 31.11.2023	виконано
6.	Виконання III розділу	3.12.2023 – 09.01.2024	виконано
7.	Написання висновків	16.01.2024 – 20.01.2024	виконано
8.	Оформлення роботи і передача на перевірку науковому керівнику	21.01.2024 – 26.01.2024	виконано
9.	Захист кваліфікаційної роботи згідно з графіком		

Студент _____ Павлюченко А.О.
(підпис)

Керівник _____ Черба В.М.
(підпис)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

АНОТАЦІЯ

Павлюченко А.О. «Міграційні ризики як фактор протидії соціальній безпеці в Україні».

Магістерська кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «Магістр» за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2024.

Робота складається з вступу, 3 розділів, висновків. Викладена загалом на 84 сторінках, основний текст – на 67 сторінках, містить 3 таблиці, 8 рисунків та 3 сторінки додатків. Список використаних джерел містить 56 найменувань.

Дослідження присвячене аналізу впливу міграційних ризиків на соціальну безпеку України в умовах військового конфлікту. Досліджено сутність міграції та теоретичні положення, які розкривають мотивації та причини міграційних рішень. Еміграція розглянута як явище, що має переважно негативні наслідки для країн походження. Робота аналізує масштаби зовнішньої та внутрішньої міграції, визначає їхні наслідки та вплив на соціально-економічний стан України. Особлива увага приділена розробці механізмів повернення українських вимушених мігрантів.

На підставі вивчення законодавчих документів, дослідження статистичних матеріалів та міжнародного досвіду, визначено шляхи вдосконалення міграційної політики. Для стимулювання повернення українських мігрантів пропонуються конкретні заходи, такі як фінансові гарантії, професійна перепідготовка, залучення бізнесу та місцевої влади, спрощення вступу до навчальних закладів на основі іноземних документів тощо. Зазначається, що українське законодавство потребує вдосконалення, зокрема в сфері координації регулювання міграційних процесів та реінтеграції українців.

Конкретні заходи та пропозиції, що рекомендовані в дипломній роботі, можуть бути корисними у подальшому дослідженні проблеми.

Ключові слова: міграційна політика, вимушені мігранти, соціальна безпека, міграційні ризики, реінтеграція.

Список публікацій:

1. Павлюченко А. Еміграція населення як чинник впливу на ринок праці України. *Економіко-правові та управлінсько-технологічні виміри сьогодення: молодіжний погляд*, 2023.

2. Павлюченко А. Соціально-економічні ризики міграції з України в умовах війни. *Інноваційні рішення в економіці, бізнесі, суспільних комунікаціях та міжнародних відносинах: матеріали III Міжнародної науковопрактичної конференції*, 2023.

3. Черба В. М., Павлюченко А. О. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами: виклики та перспективи. *Сучасний стан та пріоритети модернізації фінансово-економічної системи: теорії та пропозиції*, 2023.

ABSTRACT

The study analyses the impact of migration risks on the social security of Ukraine in the context of military conflict. The essence of migration and the theoretical provisions that reveal the motivations and reasons for migration decisions are investigated. Emigration is considered as a phenomenon that has mainly negative consequences for countries of origin. The paper analyses the scale of external and internal migration, identifies their consequences and impact on the socio-economic situation in Ukraine. Particular attention is paid to the development of mechanisms for the return of Ukrainian forced migrants.

Based on the study of legislative documents, research of statistical materials, and international experience, the author identifies ways to improve migration policy. Specific measures are proposed to encourage the return of Ukrainian migrants, such as financial guarantees, professional retraining, involvement of business and local authorities, simplification of admission to educational institutions on the basis of foreign documents, etc. It is noted that Ukrainian legislation needs to be improved, particularly in the area of coordination of migration regulation and the reintegration of Ukrainians.

Specific measures and proposals recommended in the thesis may be useful in further research into the problem.

Keywords: migration policy, forced migrants, social security, migration risks, reintegration.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МІГРАЦІЇ	10
1.1 Теоретичне осмислення міграції населення як наукової категорії та глобального соціального феномену	10
1.2 Ризики еміграції населення для економік країн походження	20
Висновки до розділу 1	30
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ МІГРАЦІЙНИХ РИЗИКІВ В КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ НА РІВЕНЬ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ	32
2.1 Аналітична оцінка міграційного руху населення України та його впливу на демографічний стан	32
2.2 Аналіз соціально-економічних наслідків, викликаних міграційними процесами в Україні	42
Висновки до розділу 2	53
РОЗДІЛ 3 ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ РЕІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН	56
3.1 Закордонний досвід викликів вимушеного переміщення	56
3.2 Пропозиції щодо подолання міграційних ризиків в Україні	64
Висновки до розділу 3	72
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Сучасний етап історії України, визначений військовим конфліктом, призводить не лише до політичної нестабільності, але й суттєвих змін у економічній, соціальній та демографічній сферах. Збільшення масштабів зовнішньої та внутрішньої міграції стає однією з основних ділянок впливу військової агресії на соціально-політичне середовище України. Спричинені цим явищем міграційні ризики не тільки визначають соціальну динаміку, але й можуть стати важливим чинником, що загрожує соціальній безпеці країни.

У зв'язку із вищезазначеною проблемою, актуальності набуває необхідність нагального вивчення та аналізу механізмів виникнення, розповсюдження та наслідків міграційних ризиків для подальшого розроблення ефективних стратегій їхнього контролю та управління. У рамках цієї проблематики, особлива увага приділяється значенню реінтеграції українських вимушених мігрантів та їхньому впливу на післявоєнне відновлення, яке стає ключовим фактором у розробці ефективних стратегій подолання та мінімізації міграційних ризиків.

Дослідженню теоретичних аспектів міграції присвячені праці вчених Дж. С. Беккера, І. Борути, Т. Драгунової, Е. Лібанової, О. Позняка, О. Малиновської, О. Пищуліної, В. Юрчишина, І. Прибиткової, Е. Равенштайна, Л. Рибаківського, Д. Михайлішиної, М. Самойлюка, М. Томліної та інших. Попри значну кількість досліджень у галузі міграції, виникає необхідність подальшого вивчення, зважаючи на масштаб впливу міграційних рухів на соціальну безпеку України та динамічності цих процесів.

Мета роботи – проаналізувати міграційні ризики та їх вплив на соціальну безпеку України с подальшою розробкою рекомендацій для їх мінімізації в контексті забезпечення соціально-економічної стабільності.

З огляду на визначену мету, в роботі визначено низку конкретних завдань:

- розглянути та систематизувати ключові теоретичні підходи до вивчення міграційних процесів;
- оцінити вплив еміграції населення для економіки країн походження;
- провести детальний аналіз міграційних потоків населення в Україні під впливом військового конфлікту;
- оцінити соціально-економічні виклики, що виникають внаслідок міграційних процесів в Україні;
- проаналізувати досвід інших країн у вирішенні проблем вимушеної міграції і реінтеграції громадян та застосовність цього досвіду в українському контексті;
- надати пропозиції щодо покращення ефективності управління міграційними процесами з урахуванням аспектів соціальної безпеки.

Об'єктом роботи є: міграційні процеси, в контексті широкомасштабного військового вторгнення в Україну.

Предмет: вплив міграційних ризиків на рівень соціальної безпеки в Україні.

Для вирішення поставлених завдань у роботі були використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема: методи теоретичного узагальнення, системного аналізу, історичний та логічний, щоб розкрити сутність поняття «міграція», та її причин, а також проаналізувати сучасну ситуацію з міграцією населення в Україні; порівняльний аналіз, графічно-аналітичний – для наочного представлення результатів дослідження, визначення стану та напрямків вдосконалення міграційної політики держави.

Теоретичною та методологічною основою магістерської кваліфікаційної роботи стали законодавчі та нормативно-правові акти, статистична інформація Державної служби статистики України, Міністерства соціальної політики, Пенсійного фонду України та інших; навчальні посібники, матеріали періодичних та Інтернет видань, монографії, наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних фахівців тощо.

Основний результат роботи. Досліджено різні аспекти міграційних ризиків, враховано їхні соціально-економічні та демографічні наслідки. Робота визначає взаємодію міграції з економічними процесами, вивчає ключові виклики для суспільства та розробляє стратегії їхнього подолання. Здійснено прогнози перспектив реінтеграції вимушених мігрантів та їхній вплив на післявоєнне відновлення. Враховано міжнародний досвід як додатковий контекст для порівняльного аналізу та поглибленого розуміння проблеми.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в можливості розробки ефективних стратегій контролю та управління міграційними ризиками, сприяючи забезпеченню соціально-економічної стабільності в Україні в умовах військового конфлікту.

Апробація отриманих результатів роботи проводилася через публікацію у науково-практичних конференціях. Публікації:

1. Павлюченко А. Еміграція населення як чинник впливу на ринок праці України. *Економіко-правові та управлінсько-технологічні виміри сьогодення: молодіжний погляд*, 2023.

2. Павлюченко А. Соціально-економічні ризики міграції з України в умовах війни. *Інноваційні рішення в економіці, бізнесі, суспільних комунікаціях та міжнародних відносинах: матеріали III Міжнародної науковопрактичної конференції*, 2023.

3. Черба В. М., Павлюченко А. О. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами: виклики та перспективи. *Сучасний стан та пріоритети модернізації фінансово-економічної системи: теорії та пропозиції*, 2023.

Магістерська кваліфікаційна робота складається із вступу, 3 розділів, висновків і пропозицій. Робота викладена на 67 сторінках, містить 3 таблиці, 8 рисунків, 3 сторінки додатків. Список використаних джерел містить 56 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МІГРАЦІЇ

1.1 Теоретичне осмислення міграції населення як наукової категорії та глобального соціального феномену

Одним з найважливіших факторів для економічного та загального розвитку країни є людський капітал, що підкреслюється його роллю у підвищенні продуктивності, стимулюванні інновацій, покращенні глобальної конкурентоспроможності, зменшенні бідності, сприянні адаптивності та підвищенні соціального добробуту тощо. Значна втрата людського капіталу перешкоджає економічному відновленню. Міграційні процеси, які зазвичай асоціюються з виїздом величезної кількості людей зі своїх «традиційних» місць проживання в інші безпечніші регіони або за кордон, відіграють у цьому контексті особливе значення.

Міграція – це широкий термін, який охоплює переміщення людей з одного місця в інше з наміром оселитися, назавжди або тимчасово, на новому місці. Це складне явище з широким спектром причин і наслідків, яке є фундаментальним аспектом людської історії, що формує суспільства і культури в усьому світі.

Міжнародна організація з міграції (МОМ) визначає міграцію як «переміщення особи або осіб з місця їхнього звичайного проживання, як у межах країни, так і через міжнародний кордон, тимчасово або назавжди, з різних причин» [1]. Організація Об'єднаних Націй (ООН) визначає міграцію як «переміщення через міжнародний кордон або в межах держави поза межами свого постійного місця проживання» [2]. Світовий банк визначає міграцію як «переміщення людей з одного місця в інше, постійне або тимчасове, у пошуках роботи, навчання або з інших причин» [3]. Всі ці визначення мають спільний елемент переміщення, але вони також

підкреслюють різні мотивації та наміри, які можуть бути рушійною силою міграції.

Відповідно, мігрантом, за визначенням МОМ, є будь-яка особа, яка переміщується або вже перемістилася через міжнародний кордон або всередині держави та залишила місце свого звичайного проживання незалежно від: юридичного статусу особи, добровільного чи недобровільного характеру переміщення, причин переміщення або тривалості перебування. Відтак, міграція може бути визначена як акт перетину кордону адміністративно-територіальної одиниці на добровільній або вимушеній основі, багаторазово або одноразово, легально або нелегально, що стає передумовою для взаємопов'язаної соціально-культурної та економічної діяльності.

Закономірним наслідком глобалізаційних процесів є рух населення, і в результаті більшість країн або приймають до себе мігрантів, або стають джерелом мігрантів, або є транзитними. Ключовою причиною важливості міграції є розвиток глобального порядку, який є хаотичним і суперечливим у всіх своїх проявах – військовому, політичному, соціокультурному, економічному та інформаційному. Ймовірність зупинити міграційні процеси є малоімовірною, принаймні, не демократичним шляхом.

Розгляд питання про багатоманітність міграції починається з розуміння того, що це явище є не лише важливою складовою глобальної динаміки, але й відіграє значну роль у впливі на соціально-економічний та культурний розвиток. Теоретичні підходи до вивчення видів трудової міграції у суспільстві дозволяють систематизувати її основні видові ознаки (рис.1.1). Таким чином, класифікуючи міграцію за територіальною ознакою, виокремлюють зовнішню (міжнародну) міграцію, яка передбачає переміщення людей з однієї країни в іншу.

Це може бути пов'язано з різними причинами, включаючи пошук можливостей працевлаштування, здобуття освіти, возз'єднання сім'ї або втечу від стихійних лих чи конфліктів. Зовнішні мігранти можуть стати постійними

жителями нової країни або зберегти подвійне громадянство, що дозволяє їм жити і працювати в обох країнах. Внутрішня міграція, з іншого боку, стосується переміщення людей в межах однієї країни. Це може бути переїзд з одного регіону або міста в інший, часто в пошуках кращих економічних можливостей, доступу до освіти та охорони здоров'я тощо [4].

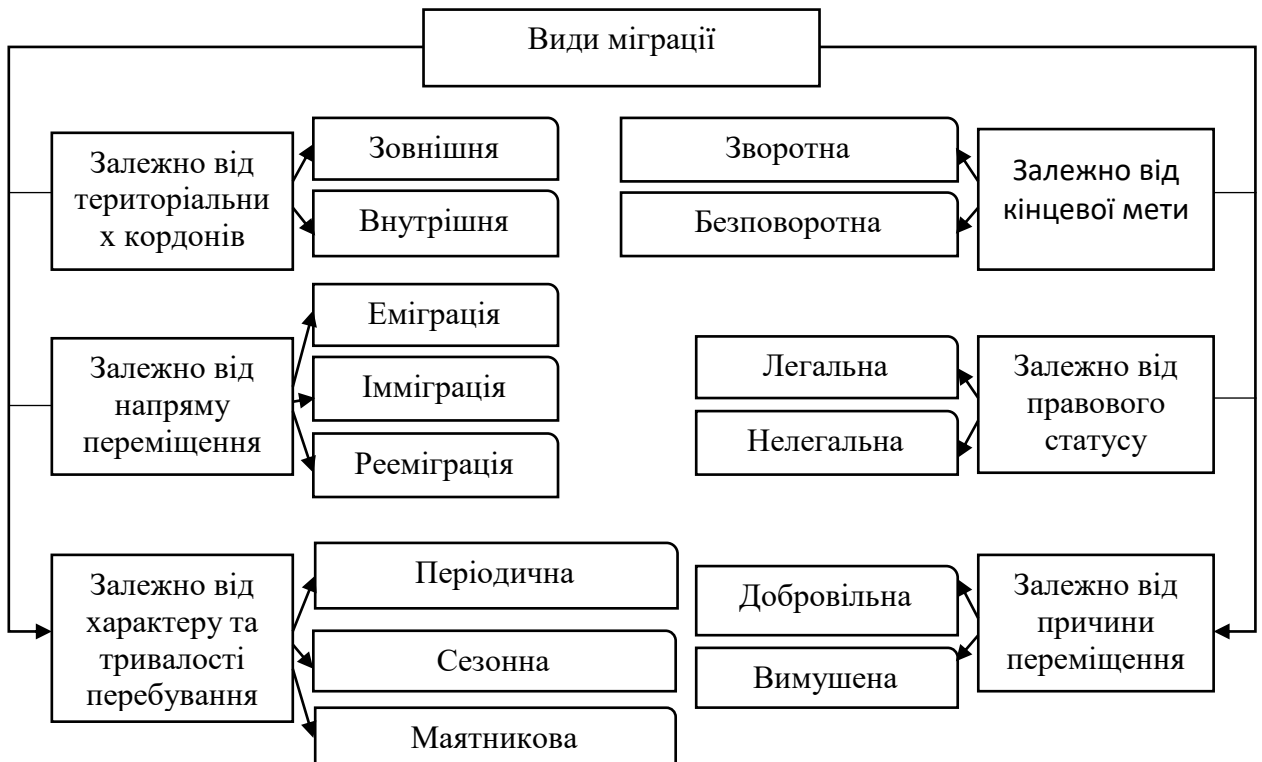

Рис 1.1. Класифікація видів міграції за ознаками
Джерело: складено автором

Еміграція, імміграція та реєміграція – це три типи міграції, які відрізняються за напрямком руху. Еміграція вказує на виїзд осіб з однієї країни для постійного або тимчасового проживання в іншу країну. Імміграція, навпаки, означає прибуття осіб в нову країну з тою ж метою – набути постійного або тимчасового проживання. Загальний рух осіб через кордон визначається взаємодією цих двох понять у контексті міграційних потоків. Реєміграція – це повернення людей до країни походження після певного періоду проживання в іншій країні.

Міграцію можна класифікувати на основі її кінцевої мети, що призводить до двох основних типів: зворотна (тимчасова) міграція та безповоротна (постійна) міграція. Зворотна міграція передбачає переїзд осіб в інше місце з наміром повернутися на попереднє місце проживання через певний період. З іншого боку, безповоротна міграція передбачає постійну зміну місця проживання, коли люди переїжджають без безпосереднього наміру повернутися на батьківщину. Ці відмінності створюють основу для розуміння різної тривалості та намірів, пов'язаних з різними моделями міграції [5].

За характером та тривалістю переміщення населення міграцію поділяють на періодичну (тимчасову), сезонну та маятникову. Періодична міграція – це тип міграції, який передбачає тимчасовий переїзд з одного місця проживання до іншого з наміром повернення до постійного місця проживання. Періодична міграція може бути як сезонною, так і маятиковою. Сезонна передбачає регулярний переїзд між двома локаціями в певний період року. Часто спостерігається в аграрному секторі, де працівники переїжджають до регіонів з вищим попитом на робочу силу в певні періоди року, а потім повертаються до своїх домівок у міжсезоння. Сезонні мігранти зазвичай зберігають міцні зв'язки зі своїми домівками та можуть зберігати там майно чи інші активи.

Маятикова міграція передбачає регулярний переїзд між двома локаціями, зазвичай для роботи чи навчання, при цьому зберігаючи основне місце проживання в одній локації. Маятикові мігранти часто добираються до свого місця роботи чи навчання щодня або щотижня, а потім повертаються до своєї домівки на вихідні чи свята. Вони можуть зберігати соціальні та економічні зв'язки з обома локаціями та можуть вважати себе жителями обох. Всі три типи міграції можуть мати значний вплив на індивідів, громади та економіки. Сезонна міграція може забезпечити робочі місця та доходи для індивідів, тоді як маятикова міграція може сприяти мобільності робочої сили та економічному зростанню як у країнах

походження, так і в приймаючих країнах. Однак усі типи міграції також можуть призвести до розриву соціальних зав'язків та сімейних структур, оскільки мігранти можуть проводити значну частину часу поза своїми основними місцями проживання [4].

Міграцію визначають як легальну або нелегальну залежно від того, чи дотримується мігрант імміграційних законів і правил країни, до якої він в'їжджає або в якій проживає. Легальна міграція – це переміщення людей через кордон відповідно до митних законів і правил відповідних країн. Легальні мігранти можуть отримати необхідні документи, такі як візи або дозволи на роботу, для в'їзду і проживання в країні призначення. Нелегальна міграція, також відома як недокументована міграція, означає переміщення людей через кордон без дозволу або згоди країни призначення. Нелегальні мігранти можуть в'їжджати в країну без дійсної візи або дозволу на роботу, можуть прострочити візу або використовувати підроблені документи.

Нелегальні мігранти можуть стикатися з різними проблемами, такими як труднощі з працевлаштуванням, обмежений доступ до базових послуг і підвищений ризик експлуатації та зловживань. Різниця між легальною та нелегальною міграцією не завжди є чіткою. Деякі мігранти можуть в'їхати в країну легально, але потім прострочити візу або дозвіл на роботу, що робить їх недокументованими або нерегульованими мігрантами. Інші можуть в'їхати в країну нелегально, але потім отримати легальний статус через шлюб, возз'єднання сім'ї або в інший спосіб [6].

Міграцію також можна класифікувати на основі причин переміщення, виділяючи дві основні категорії: добровільна міграція та вимушена міграція. Добровільна міграція відбувається, коли окремі особи або групи осіб вирішують переїхати з таких причин, як кращі економічні можливості, поліпшення умов життя, здобуття освіти або прагнення до іншого способу життя. Ця форма міграції зумовлена особистим вибором і прагненнями. Вимушена міграція – це переміщення людей, які змушені покинути свої домівки або країни через зовнішні фактори, що знаходяться поза їхнім

контролем. Це можуть бути конфлікти, переслідування, стихійні лиха, погіршення стану довкілля або інші гуманітарні кризи. Особи, які зазнають вимушеної міграції, можуть не мати можливості залишитися на попередньому місці проживання і часто перебувають у пошуках захисту та безпеки.

Причини міжнародної міграції краще зрозуміти, якщо врахувати цілу низку точок зору та чинників. Теоретичне осмислення міграції є важливою темою в дослідницькому порядку денному суспільствознавців, починаючи з 20-го століття. З'явилося багато теорій, які допомагають зрозуміти причини і мотивацію міграційних рішень окремих осіб і домогосподарств, а також макродетермінанти таких рішень (рис. 1.2).

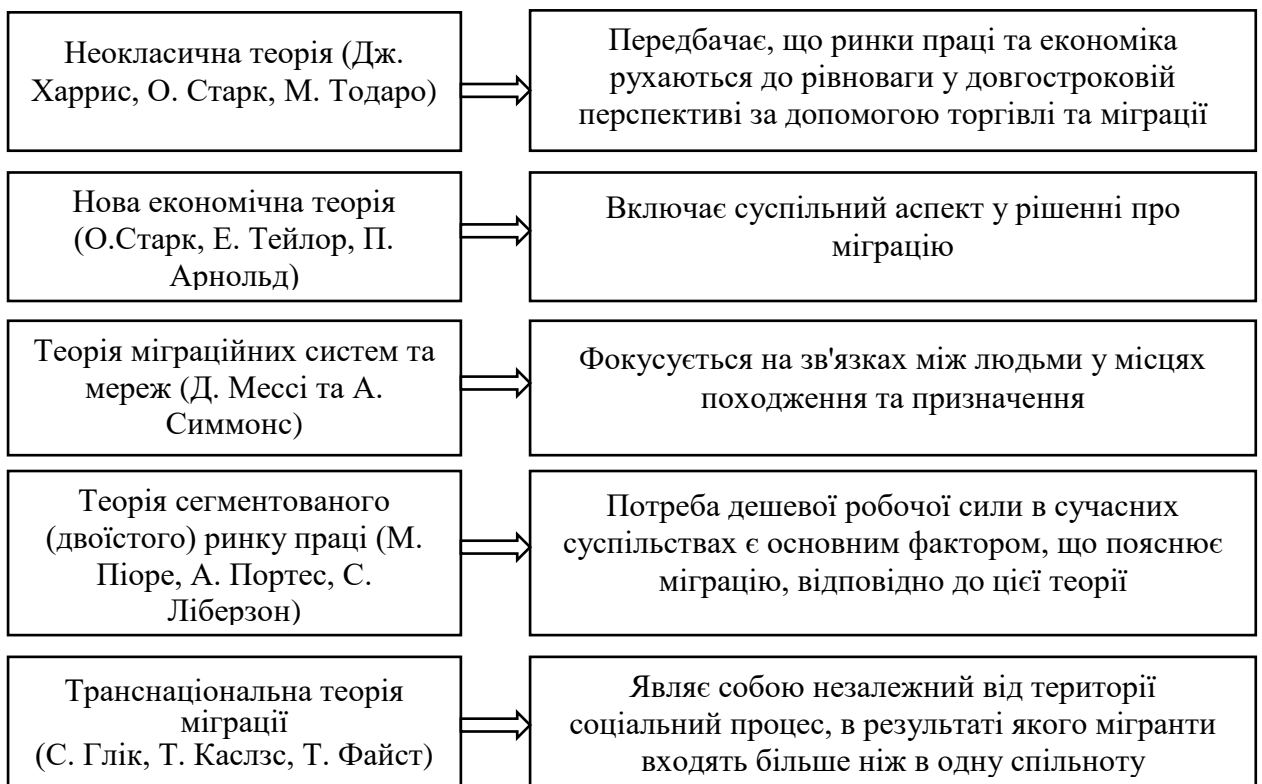

Рис. 1.2. Основні теорії причин трудової міграції

Джерело: складено автором

Неокласична теорія розглядає мігрантів як чисто раціональних суб'єктів. та наголошує на ролі економічних стимулів та індивідуальних рішень у формуванні міграційних моделей. Вона припускає, що мігранти

роблять раціональний вибір щодо міграції з метою максимізації свого добробуту на основі аналізу витрат і вигід. Згідно з цією теорією, люди мігрують з районів з низькими економічними можливостями до районів з високими економічними можливостями. Це відбувається тому, що вони вважають, що в країні призначення вони можуть отримувати вищу заробітну плату, мати кращий доступ до освіти та охорони здоров'я, а також матимуть вищий рівень життя. Рішення про міграцію приймається на індивідуальному рівні та враховує, що більший заробіток у довгостроковій перспективі компенсує витрати та ризик, пов'язані із переїздом [7].

Нова економічна теорія міграції є різновидом неокласичної, що спирається на мікроекономічний функціональний аналіз та визнає, що рішення про міграцію приймається колективно членами домогосподарств, а не окремими індивідами. При цьому основною метою виїзду членів родини на роботу за кордон є не лише максимізація очікуваного доходу, але й мінімізація ризиків, пов'язаних із недостатнім розвитком внутрішніх ринків праці, а також страхування та кредитування. Якщо міграція пройде успішно то мігруючі члени родини можуть надавати підтримку своїм сім'ям у країні походження, і навпаки. Відгалуженням цієї теорії є теорія сімейної міграції, розроблена Дж. Борджасом і Дж. Минсером, що додає аспект соціальних та психологічних чинників до економічного аналізу міграції, наголошуючи на тому, що дорослі члени родини можуть оцінювати дивіденди від переїзду в різний спосіб. Наприклад, оптимальна стратегія сімейної пари залежить від ступеня кореляції їхніх індивідуальних переваг щодо міграції [8].

Теорія міграційних систем і мереж підкреслює, що міграційні рухи часто пов'язані з минулими зв'язками між країнами-експортерами та країнами-імпортерами, такими як комерційні або культурні відносини. Це призводить до створення міграційних систем, де дві або більше країн обмінюються мігрантами, та створення міграційних мереж, у тому числі діаспорної та циркулярної міграції. Міграційні системи – це простори, визначені відносно стабільним зв'язком країн-реципієнтів з регіонами

походження. Зв'язки і відносини різного роду зміцнюють такі асоціації як; наприклад, політичні, соціальні, культурні або історичні зв'язки, а також структурна однорідність, географічна суміжність, схожість міграційної політики або спільна приналежність до регіональних організацій.

Люди переїжджають туди, де вони можуть покласти на когось зі своїх знайомих. Ці процеси мають кумулятивний характер і не завжди мають тенденцію до рівноваги: зі зростанням діаспори все більше людей вирішують мігрувати туди. Таким чином теорія міграційних мереж пояснює, як мігранти створюють і підтримують соціальні зв'язки з іншими мігрантами, а також з родиною і друзями на батьківщині, і як це може призвести до виникнення соціальних мереж. Такі мережі є соціальними структурами мезорівня, які можуть сприяти подальшій міграції. Мережі мігрантів є формою соціального капіталу, специфічного для певної місцевості, який люди використовують для отримання доступу до ресурсів в інших місцях.

Хоча минулі теорії пропонують різні пояснення походження міграції, всі вони є моделями прийняття рішень на мікрорівні. Відмінності полягають у тому, хто приймає рішення (індивід чи домогосподарство), що максимізується чи мінімізується (дохід чи ризик). Вважається, що теорія міграційних систем являє собою ширшу систему координат, яка може включати всі вищезгадані теоретичні перспективи. Однак критики вважають її описовою концепцією, яка, по-перше, нехтує прийняттям рішень на індивідуальному рівні; по-друге, визначає міграційні системи лише з точки зору країн-реципієнтів; по-третє, інформує про появу міграційних систем, але не про їхню кризу.

Окремо від цих моделей стоїть теорія сегментованого (двоїстого) ринку праці, яка стверджує, що міграція впливає з внутрішніх характеристик та викликана не виштовхуючими факторами в регіонах, що відправляють мігрантів (низька заробітна плата або високий рівень безробіття), а притягуючими факторами в регіонах, що приймають мігрантів (хронічна і неминуча потреба в працівниках-мігрантах). Таким чином, згідно цієї теорії

попит на робочу силу у розвинених економіках притягує мігрантів незалежно від умов праці або рівня заробітної плати у країнах походження.

Ринок праці в приймаючій країні сегментований: іммігранти переходять до трудомістких вторинних або третинних секторів, які пропонують нестабільні робочі місця, низьку заробітну плату та небезпечні умови праці; місцеві жителі мають доступ до кар'єри, гідного доходу та безпечних умов праці. Більше того, різниця в рівні життя між громадами походження і призначення часто означає, що низька заробітна плата за кордоном виглядає щедрою за мірками суспільства, що відправляє мігрантів [7].

Класичні теорії, представлені до цього часу, є важливим внеском у розуміння виникнення та увічнення міграції. Однак серед науковців існує консенсус щодо того, що вони пропонують лише часткове пояснення складного, гетерогенного і динамічного явища. Наведемо лише один приклад: жодна з цих теорій не враховує інколи вимушений характер міграції, на який звертають увагу підходи, що вивчають вимушену міграцію або міграцію в контексті гуманітарної кризи. Через те, що причини міграції незліченні, міграційні теорії можуть бути лише спрощеними.

Отже, у відповідь на виклики глобалізації та нових технологій з'явилися нові теоретичні підходи. Транснаціональна теорія, спираючись на концепції мереж, висуває ідею, що мігранти, оселяючись у країнах призначення, розвивають транснаціональні прагнення та плани, формуючи відповідну ідентичність. Це стало можливим завдяки технологічній революції, що полегшила підтримку зав'язків із країною походження через розвиток транспорту, телекомунікацій та грошових переказів. Транснаціоналізм також змінив традиційне уявлення про інтеграцію мігрантів, ставлячи його на противагу асиміляції. Оскільки традиційні теорії міграції, які розглядають міграцію як односпрямований процес, що закінчується асиміляцією мігрантів у приймаючій країні, не відповідають сучасній дійсності.

У цій концепції місце народження та місце проживання мігранта об'єднуються в одному соціальному просторі. Такий підхід визначає сучасну особу як суб'єкта «транснаціонального простору», де вона може одночасно існувати у багатьох суспільствах, розвиваючи свою діяльність. Це є формою маятникової міграції, що передбачає переміщення робочої сили без перенесення домашнього господарства за кордон, при цьому мігрант функціонує принаймні в двох країнах — країні походження та країні роботи. На макрорівні транснаціональної міграції також аналізується утворення мереж мігрантів, які характеризуються розвитком соціальних, релігійних і політичних взаємин, а не лише економічних. Існування таких транснаціональних соціальних просторів руйнує традиційні форми міграції, оскільки мігранти не піддаються асиміляції в місцеву культуру через періодичні перетини національних меж [9].

Важливим аспектом міграції є також тип статусу, який може отримати людина, переміщуючись в іншу країну, і який залежить від причин міграції та обставин, в яких вона опинилася. Терміни "біженець", "шукач притулку" і "мігрант" використовуються для опису людей, які перебувають у русі, покинули свої країни і перетнули кордони. Терміни "мігрант" і "біженець" часто вживаються як взаємозамінні, але важливо розрізняти їх, оскільки між ними існує юридична різниця.

Протягом десятиліть в Україні домінувала трудова міграція, зумовлена переважно економічними чинниками. Однак з 2022 року міграція громадян України, як внутрішня, так і зовнішня, трансформувалася з трудової міграції у вимушену, що безпосередньо пов'язано з початком повномасштабних військових дій на території України. В умовах військової агресії Росії проти України біженці стають окремою категорією мігрантів для УВБК ООН, що надає їм спеціальні права на соціальну підтримку, соціальний захист, матеріальне забезпечення та охорону здоров'я. Ці люди вимушені покидати свої домівки через небезпеки, спричинені війною.

Деякі з громадян змушені переміщатись всередині країни, отримавши статус "внутрішньо переміщеної особи", тоді як інші обирають шлях міграції за кордон. Однак важливо відзначити, що в довгостроковому періоді біженці часто стають трудовими мігрантами, будуючи своє життя та кар'єру за кордоном. Така ситуація може становити загрозу національній економіці країни у майбутньому. Усталеної назви, яка б охоплювала всіх людей, що були змушені тікати від війни, фактично не існує. Наразі використовують терміни "переміщені особи" або "вимушені мігранти", які підкреслюють вимушений характер переїзду.

У широкому розумінні біженці – це всі ті, хто вимушено мігрували за кордон через війну, насильство, переслідування, а у вузькому – ті, хто отримав юридичний статус біженця. Від початку повномасштабної агресії у лютому 2022 року, українські військові мігранти можуть користуватися статусом тимчасового захисту, що забезпечує їм захист, аналогічний статусу біженця. Використовуючи це право, вони не зобов'язані подавати заяви про притулок до припинення дії статусу тимчасового захисту, що відділяє їх від тих, хто офіційно звертається за міжнародним захистом, не вважаючись прямими просителями притулку в суворому сенсі цього слова [10].

1.2 Ризики еміграції населення для країн походження

Сучасний світ визначається численними соціальними, економічними та політичними викликами, серед яких особливе місце займають міграційні процеси. Міграція як явище не обмежується переміщенням людей з однієї країни в іншу, вона спричиняє глибокі трансформації в соціальній структурі та економічному ландшафті як країн походження так і країн призначення. Однією з важливих сфер, на яку безпосередньо впливає міграція, є соціальна безпека. Вона визначається рівнем гарантованого захисту громадян у таких ключових сферах, як зайнятість, охорона здоров'я, освіта, соціальна допомога тощо. Соціальна безпека є важливою складовою національної безпеки країни.

Вона сприяє підвищенню рівня життя населення, соціальної стабільності та економічного зростання. У мінливому світі, де міграційні потоки зростають, важливо враховувати, як ці процеси формують соціальну безпеку країн та в який спосіб вони визначають розвиток суспільства.

Хоча міжнародні потоки населення мають значний вплив на багато рівнів політичного, соціального та економічного життя, достатньо мало відомо про їхні наслідки для країн, що відправляють мігрантів. Переважна більшість економічної літератури про міграційні рухи зосереджена на наслідках імміграції та спробах пояснити, як мобільність населення впливає на економічну ситуацію, що склалася в країні-реципієнті. Менша кількість досліджень присвячена країнам-експортерам та є переважно емпіричними роботами, метою яких є аналіз впливу відтоку населення на місцевий ринок праці, зокрема на рівень заробітної плати в країнах, що відправляють мігрантів, а також наслідків «відтоку мізків».

Соціально-економічний розвиток країни та рівень еміграції тісно пов'язані між собою причинно-наслідковими зв'язками. З одного боку, соціально-економічні та економічні проблеми є основними причинами еміграції. З іншого боку, еміграція, особливо масова, прямо чи опосередковано впливає на потенціал соціально-економічного розвитку країни і часто призводить до подальшої еміграції. Так чи інакше, переважна більшість країн час від часу стикається з міграцією і відповідно з відтоком людських ресурсів. За останнє десятиліття кількість міжнародних мігрантів постійно зростала: з 221 мільйона осіб у 2010 році до 281 мільйона у 2020 році [11].

Економічні труднощі, зміна клімату, конфлікти та політична нестабільність змушують мільйони людей залишати свої домівки. Аналізуючи міграційні процеси, часто акцент робиться на вигодах, ризиках та витратах, які міграційні потоки приносять країні призначення. Разом з тим, стверджується, що країна, яка «експортує» населення/робочу силу, зазнає значних економічних, соціальних та гуманітарних втрат. Хоча в

більшості випадків це дійсно так, не слід забувати про певні шанси та сприятливі фактори для країни-експортера (табл. 1.3). Еміграція може бути корисною для країн походження в різних аспектах, наприклад, через зменшення навантаження на місцевий ринок праці, грошові перекази, діаспори та зворотну міграцію.

Таблиця 1.1

Вплив еміграції на країну походження

Термін	Переваги/недоліки	Вплив на економіку країни походження
Короткостроковий вплив	Переваги	Зниження рівня безробіття (менше людей потребують роботи); зростання заробітної плати в деяких секторах, з яких відбувається відтік робочої сили; грошові перекази
	Недоліки	Зменшення внесків на соціальне страхування; зменшення заробітної плати для деяких груп працівників (в т.ч. низькокваліфікованих)
Довгостроковий вплив	Переваги	Реєміграція - повернення з новим досвідом, знаннями та накопиченим капіталом
	Недоліки	Втрата коштів, які були інвестовані в освіту молоді, втрата висококваліфікованих працівників; погіршення демографічної ситуації; старіння населення; нестача робочої сили; відтік мізків; неповна зайнятість; неефективні інституції; зменшення бюджетних надходжень, збільшення витрат на соціальні програми, скорочення соціальних програм, сповільнення зростання темпів ВВП.

Джерело: складено автором

Одним з основних позитивних ефектів економічної еміграції є вивільнення робочих місць, що, в свою чергу, збільшує попит на робочу силу і дозволяє безробітним зайняти вакантні робочі місця. Брак робочої сили спонукає роботодавців підвищувати лояльність персоналу та покращувати умови праці: підвищувати заробітну плату, застосовувати системи мотивації тощо. Таким чином, загальний рівень зайнятості в країні зростає разом із впливом соціальної підтримки. Зростання рівня зайнятості зумовлює вищий рівень життя та збільшення споживання.

Для прикладу, за оцінками МОП, до кінця 2022 року через війну в Україні втратили роботу близько 4,8 мільйона осіб, що еквівалентно 30%

зайнятості в Україні до війни [12]. У випадку України, міграція за кордон призвела до зменшення кількості робочої сили в країні. Це, відповідно, призвело до зниження попиту на робочі місця. Однак, у довгостроковій перспективі міграція за кордон може негативно вплинути на рівень безробіття в Україні. Це пов'язано з тим, що багато українців, які виїхали за кордон, є кваліфікованими кадрами, а також з тим, що міграція вже призвела до дефіциту робочої сили в деяких галузях економіки, таких як будівництво, транспорт, туризм та сфера послуг.

Еміграція може змінити рівень і розподіл заробітної плати в країнах, що відправляють мігрантів. Ці наслідки є більшими, ніж наслідки імміграції в країнах, що приймають мігрантів. У короткостроковій перспективі еміграція призводить до дефіциту робочої сили, що підвищує заробітну плату населення, що залишилось з навичками, подібними до емігрантів (зазвичай, висококваліфікованих працівників), проте варто зазначити, що це також знижує заробітну плату працівників з іншими навичками (часто низькокваліфікованих працівників). У довгостроковій перспективі, однак, вплив на заробітну плату може бути негативним [13].

Коли люди думають про вплив міграції на заробітну плату, вони часто мають на увазі просту модель ринку праці. Більша кількість працівників означає нижчу заробітну плату, а менша – вищу. Еміграція частини працівників означає, що менша кількість працівників конкурує за ту саму кількість робочих місць у країні походження, що підвищує заробітну плату працівників, які залишаються вдома. Хоча ця модель є корисною відправною точкою, вона, можливо, занадто спрощена, щоб забезпечити повне розуміння без деяких важливих доповнень, які будуть розглянуті нижче.

Якщо працівники мають різні навички, і ці навички є взаємодоповнюючими, то значна еміграція однієї групи зменшує попит на іншу групу і, відповідно, знижує їхню заробітну плату. З іншого боку, якщо навички подібні, то еміграція може збільшити попит і підвищити заробітну плату для цієї іншої групи. Візьмемо для прикладу лікарів і медсестер. Якщо

багато лікарів емігрує, то заробітна плата решти лікарів ("замінників") зростає. Але якщо лікарів стає менше, зменшується попит на медсестер ("допоміжний персонал"), і їхня заробітна плата знижується.

Зміна заробітної плати є лише однією з багатьох реакцій економіки на відтік працівників. Іншими важливими каналами пристосування є потоки капіталу, структура торгівлі, виробничі ресурси, внутрішня міграція та грошові перекази. Еміграція може спровокувати відтік капіталу, оскільки зменшується кількість працівників, які можуть обслуговувати обладнання. З іншого боку, нестача відповідних працівників може спонукати фірми переходити від трудомісткого до капіталомісткого виробництва. Якщо в одних регіонах емігрантів більше, ніж в інших, не емігранти можуть переміщатися всередині країни, щоб заповнити прогалини, залишені емігрантами. Емігранти також можуть впливати на інновації в рідній країні: це може мати позитивний ефект, якщо вітчизняні фірми отримують вигоду від знань емігрантів, або негативний, якщо еміграція стає причиною втрати найталановитіших інноваторів [13].

Емігранти часто надсилають додому грошові перекази, що так само може впливати на пропозицію робочої сили та рівень заробітної плати. Грошові перекази можуть бути позитивним наслідком еміграції оскільки слугують надійним фінансовим джерелом, зменшуючи рівень бідності та створюючи додаткові інвестиційні перспективи. Залучені діаспори, які здійснюють колективні грошові перекази або беруть участь у мережах обміну знаннями, є цінним активом для розвитку своїх країн походження. Так грошові перекази емігрантів до країн походження є одним з найважливіших факторів, що впливають на національну економіку.

Тим не менш, важливо зазначити, що ці ефекти є більш драматичними в країнах, що розвиваються, ніж у розвинених країнах. Гроші, отримані у вигляді грошових переказів, можуть бути використані на індивідуальні потреби (такі як споживання, заощадження або інвестиції) та державні потреби (наприклад, держава стягує податки за грошові перекази, а потім ці

кошти можуть бути використані на різні державні цілі). Цей підхід ґрунтується на припущенні, що податки, які стягуються з грошових переказів, будуть використані для розбудови інфраструктури або витрачені на створення чи утримання різного роду суспільних благ, що, в свою чергу, сприятиме зниженню рівня бідності та підвищенню рівня життя населення [14].

Однак, еміграція та грошові перекази можуть спричинити дефіцит робочої сили. Хоча більшість мігрантів виїжджають за кордон у пошуках кращих можливостей для працевлаштування, їхня відсутність неоднозначно впливає на ринок праці в рідних країнах. Безумовно, як вже зазначалося, еміграція може сприяти зменшенню тиску на ринок праці та призвести до підвищення заробітної плати і розширення можливостей працевлаштування для тих, хто залишається на батьківщині. Проте не завжди можливо замінити робочу силу, що виїхала, частково через те, що емігранти можуть мати навички, які важко замінити, а частково через те, що інститути ринку праці працюють неефективно, особливо в туристичних регіонах. Крім того, домогосподарства, які отримують грошові перекази, можуть мати менше стимулів до роботи, особливо коли суми, які вони отримують, є високими порівняно з місцевими поточними зарплатами. Домогосподарства емігрантів можуть зіткнутися з проблемою "втраченої робочої сили", особливо в сільській місцевості [15].

Загалом, хоча зростання доходів населення покращує національну економіку, прагнення заробляти за кордоном має негативний вплив на вітчизняний бізнес через збільшення витрат на робочу силу. Для того, щоб покрити ці витрати, вітчизняні компанії часто вирішують економити на інвестиціях, що частково зумовлює появу іншого негативного фактору – «відтік мізків», тобто висококваліфіковані люди відмовляються працювати в поганих умовах і продають свої навички на зовнішніх ринках. Таким чином, висококваліфікована робоча сила не може сприяти економічному, науковому та соціальному розвитку своїх країн.

В більшості країн, що відправляють емігрантів, розподіл емігрантів за рівнем кваліфікації сильно зміщений у бік працівників з високим рівнем освіти, тобто частка висококваліфікованих працівників серед емігрантів набагато вища, ніж частка висококваліфікованих працівників у загальній чисельності населення. Наслідки такого непропорційно високого відтоку висококваліфікованої робочої сили для країн, що відправляють мігрантів давно перебувають у центрі уваги економістів, починаючи з робіт Грубеля і Скотта (1966), Джонсона (1972), Бхагваті і Хамади (1974). Ці ранні теоретичні дослідження показали, що відтік мізків виснажує людський капітал, накопичений в країні, зменшує бюджетні надходження, а отже, призводить до потенційно великих витрат для країн, що відправляють мігрантів. Країни з нижчим рівнем людського капіталу також менш ефективно використовують інші фактори виробництва [16]. Отже, втрата висококваліфікованих працівників може мати негативний вплив як на потенційний випуск, так і на фактичні темпи зростання ВВП.

Однак останнім часом теоретичні та емпіричні дослідження почали наголошувати на протилежних позитивних ефектах еміграції висококваліфікованих фахівців. Перш за все, Маунтфорд (1997), Старк та ін. (1997) і Бейне та ін. (2001) показують, що можливість емігрувати стимулює людей інвестувати в свою освіту ("приріст мізків"). Оскільки не всі з тих, хто заохочують інвестувати, насправді залишають країну, а це означає, що можливість еміграції може збільшити запас людського капіталу в національній економіці. Ці теоретичні міркування були пізніше підтверджені емпірично Батіста та ін. (2012) для Кабо-Верде, Шреста (2017) для Непалу та Дінкельман і Маріотті (2016) для Малаві [16].

По-друге, в аналізі міжнародної мобільності працівників часто підкреслюється важлива роль зворотної міграції. Близько 30% мігрантів повертаються на батьківщину протягом двадцяти років. Повертаючись, мігранти привозять із собою навички, яких набули за кордоном. Ці навички підвищують рівень людського капіталу, накопиченого в країні, а отже,

сприяють економічному зростанню. Досвід роботи, набутий за кордоном, зазвичай високо цінується на батьківщині і значно збільшує доходи мігрантів, які повертаються. Крім того, вони часто привозять із собою активи, накопичені в багатших країнах призначення, і інвестують їх на батьківщині, тим самим стимулюючи місцеву економіку [17].

Інші канали, через які кваліфікована еміграція може позитивно впливати на економіку країни походження, включають "банк мізків", тобто еміграція висококваліфікованих фахівців допомагає решті інноваторів отримати доступ до цінних знань, накопичених за кордоном, збільшує ефект діаспорної мережі, тобто міграція сприяє діловому співробітництву між національною та іноземною економіками, а також позитивно впливає на торгівлю, оскільки емігранти, зазвичай, більш охоче, ніж іноземні громадяни, купують товари, вироблені в їхній країні, і сприяють розвитку торгівлі.

Проте еміграція осіб з вищою освітою може мати негативний вплив на людський капітал. Позитивні аспекти цього явища не змінюють того факту, що деякі країни, особливо найбідніші, реєструють високі показники еміграції своїх громадян з вищою освітою, і що це явище може завдати шкоди їхньому людському капіталу. Вже кілька десятиліть точаться дебати про те, чи є еміграція справедливою для країн, що розвиваються, які не можуть конкурувати з хорошими і стабільними високооплачуваними робочими місцями в багатших країнах. Аргументом на користь несправедливості є те, що країни, які розвиваються, витрачають свої і без того обмежені ресурси на оплату освіти своїх громадян, але не отримують безпосередньої вигоди від своїх інвестицій [18].

У довгостроковій перспективі еміграція осіб з вищою освітою може призвести до того, що уряди будуть змушені скоротити інвестиції в освіту, особливо на вищому рівні. Стимули інвестувати в людський капітал дійсно мають тенденцію до зниження, оскільки освічені люди залишають свої країни і їдуть працювати в країни з вищими доходами. Довгостроковий негативний ефект, спричинений високим рівнем еміграції осіб з вищою

освітою, ймовірно, найбільше вплине на найбідніші країни, де бюджетні обмеження підвищують альтернативну вартість інвестицій у вищу освіту. На практиці, однак, немає прямих доказів причинно-наслідкового зв'язку між рівнем еміграції висококваліфікованих фахівців і державними витратами на вищу освіту.

Впливаючи на пропозицію робочої сили та змінюючи склад суспільства, еміграція потенційно може впливати на фіскальну ситуацію в країні походження. Емігранти, які зазвичай перебувають у найпродуктивнішому віці та позитивно відібрані за рівнем освіти, зазвичай, сплачують більше податків, ніж отримують у вигляді пільг, і тому їхня відсутність може створити значний тягар для державного бюджету країни походження. Багато країн відчувають зростаючу демографічну напругу. Зростання тривалості життя і зниження народжуваності створюють великий тягар для ненакопичувальних пенсійних систем, в яких виплати нинішнім пенсіонерам фінансуються за рахунок внесків нинішніх працівників. Оскільки мігранти, зазвичай, молоді, їх іноді розглядають як засіб вирішення цих проблем. Інтуїтивно зрозуміло, що зовнішня міграція повинна мати негативні наслідки і, таким чином, загрожувати стабільності пенсійної системи. Однак, наскільки нам відомо, ця тема все ще залишається досить недослідженою.

Безпосередній вплив еміграції проявляється на рівні домогосподарств. Міграція працездатного члена домогосподарства зазвичай змінює поведінку домогосподарства, принаймні, в короткостроковій перспективі. Ступінь впливу "втраченої робочої сили" на домогосподарство залежить від того, хто виїжджає і чим займався мігрант до від'їзду. Член сім'ї, який виїхав, міг робити внесок у добробут домогосподарства різними способами, наприклад, працюючи впродовж багатьох годин, доглядаючи за дітьми, керуючи сімейним бізнесом або виконуючи важку ручну працю, і все це має бути компенсовано по-різному [14].

Масштаби ефекту втрати робочої сили залежать як від рівня доходу, так і від кваліфікації емігрантських домогосподарств. У більшості випадків найважче переживають втрату робочої сили найбідніші домогосподарства, члени яких мають нижчий або середній рівень освіти. У таких домогосподарствах члени домогосподарства, які роблять внесок, зазвичай, працюють на трудомістких роботах, часто неофіційно, і дохід, який вони приносять у домогосподарство, є його джерелом існування. Місцезнаходження домогосподарства в сільській чи міській місцевості також впливає на вплив вибулого члена домогосподарства, особливо для сільськогосподарських домогосподарств, де виробництво і споживання тісно пов'язані між собою. В таких домогосподарствах втрата члена, який робить внесок, є ще більш відчутною, оскільки зміна у виробництві дорівнюватиме зміні у споживанні. Така зміна може підштовхнути домогосподарства, що знаходяться на рівні прожиткового мінімуму, до подальшого занурення в бідність.

Якщо в домогосподарстві є діти або люди похилого віку, виховання дітей та допомога старим можуть бути факторами, що впливають на те, як домогосподарства реорганізують свою працю. У домогосподарствах з високим коефіцієнтом утриманства (співвідношення дітей та людей похилого віку до людей працездатного віку, які проживають у домогосподарстві) члени домогосподарства повинні витратити час на задоволення їхніх потреб, а не на роботу заради заробітку. Завдання можуть залежати від навичок або статі [14].

Водночас грошові перекази можуть заохочувати членів домогосподарств до створення власного бізнесу. Але оскільки самозайнятість і мікропідприємства часто вважаються неформальними, перехід від формальної (але погано оплачуваної) до неформальної (але з відносно вищими перевагами) діяльності відображається в дослідженнях як зменшення пропозиції робочої сили. Грошові перекази можуть сприяти підвищенню продуктивності та ефективності в малих компаніях, що дозволяє

домогосподарствам скоротити кількість відпрацьованих годин. Грошові перекази часто використовуються для інвестування в освіту. Таким чином, деякі члени домогосподарства можуть перейти від роботи до навчання. Це стосується як дітей, які були змушені йти на роботу, щоб допомогти родині, так і дорослих, які вирішили повернутися до школи і покращити свої навички [14].

Отже, вплив еміграції на соціальну безпеку країн походження є складним та неоднозначним. Він залежить від багатьох факторів, таких як масштаби еміграції, її склад за віком, освітою та професіями, а також соціально-економічний розвиток країни походження. У цілому, еміграція може мати як позитивні, так і негативні наслідки для соціальної безпеки країн походження. З одного боку, в короткостроковій перспективі вона може сприяти зменшенню навантаження на місцевий ринок праці та підвищенню заробітної плати, а також збільшенню обсягів грошових переказів, які надходять від мігрантів на батьківщину. З іншого боку, в довгостроковій перспективі еміграція може призвести до дефіциту робочої сили, відтоку мізків, зменшенню бюджетних надходжень та погіршення демографічної ситуації. Важливо усвідомлювати ці наслідки та розробляти політику, яка дозволила б максимізувати позитивні та мінімізувати негативні ефекти еміграції. Особливо це стосується напрямків попередження незворотної міграції громадян та стимулювання для повернення їх в майбутньому.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Міграція – це складне явище, яке передбачає переміщення людей з одного місця в інше, або всередині країни, або через міжнародні кордони, з різних причин. Міграцію можна класифікувати за територіальною ознакою, напрямком руху, кінцевою метою, характером і тривалістю руху населення тощо. Різні теоретичні підходи до вивчення міграції допомагають зрозуміти

причини та мотивацію прийняття міграційних рішень, а також макродетермінанти таких рішень.

Неокласична теорія наголошує на економічних стимулах та індивідуальних рішеннях, в той час як теорія міграційних систем і мереж зосереджується на зв'язках між людьми в місцях походження та призначення. Вимушена міграція набуває особливого значення, впливаючи на економічний, політичний та соціальний розвиток держав. Однак біженці є окремою категорією мігрантів. Українські ж військові мігранти мають статус тимчасового захисту, який надає їм захист, аналогічний статусу біженця. Водночас вони мають дозвіл на проживання та працевлаштування без необхідності подавати прохання про надання притулку, до закінчення терміну дії статусу тимчасового захисту, що відокремлює їх від інших біженців.

Міграція є багатоаспектним феноменом, що впливає як на країни походження, так і на країни призначення. Еміграція може бути корисною для країн походження різними способами, наприклад, зменшити навантаження на місцевий ринок праці в короткостроковій перспективі, або позитивно впливати на рівень життя домогосподарств та рівень споживання шляхом грошових переказів. Однак еміграція впливає на стан соціальної безпеки країни походження переважно негативно. Це проявляється через зменшення кількості та якості людського капіталу країни, зменшення фінансових надходжень, відтік мізків, брак робочої сили тощо.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ МІГРАЦІЙНИХ РИЗИКІВ В КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ НА РІВЕНЬ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1 Аналітична оцінка міграційного руху населення України та його впливу на демографічний стан

Перед Україною, однією з найбагатших на природні ресурси країн світу, постала проблема втрати свого основного активу та головного джерела національного багатства – корінного українського населення. Нині існує, по суті, дві групи українців: більшість проживає в Україні, тоді як інша половина розкидана по всьому світу.

Ініціювання російською федерацією широкомасштабного військового конфлікту проти України призвело до вимушеного переселення мільйонів українців з їхніх домівок, окупації окремих регіонів, які перебували під контролем українського уряду до 24 лютого 2022 року, а також до великої кількості жертв серед цивільного населення. Ці процеси призвели до безпрецедентних для країни масштабів вимушеної міграції: мешканці українських територій, суміжних із зоною бойових дій або окупованих, почали масово виїжджати як до іноземних держав, так і до відносно безпечних регіонів України. Осмислення цих процесів з наукової точки зору є вкрай необхідним. Такі оцінки є життєво важливими для розуміння масштабів та оцінок наслідків широкомасштабної вимушеної міграції, вироблення рекомендацій щодо управління нею та визначення перспектив післявоєнного відновлення економіки.

Оцінюючи кількість населення, яке перебуває наразі всередині країни, варто зазначити, ситуацію ускладнює той факт, що Україна не проводила перепис населення з 2001 року, це призвело до відсутності достовірної інформації про чисельність і структуру населення, в тому числі його географічний розподіл. Відтак, наразі доводиться спиратися на досить

суперечливу інформацію з відкритих джерел, а також покладатися на експертні висновки та оцінки. При набутті незалежності Україною, демографічні показники країни вказували на чисельність населення в межах від 51,5 до 51,7 мільйонів осіб, згідно з різними оцінками. Проте, згідно з урядовими даними, які були отримані внаслідок так званого електронного перепису 2020 року, чисельність населення України склала трохи більше 37 мільйонів осіб, без врахування територій, що перебувають під окупацією [19].

Відповідно до даних, наданих Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, чисельність населення України на 1 січня 2023 року в межах кордонів 1991 року була приблизно 37,6 млн осіб. На територіях, що перебувають під контролем України, ця цифра становила 31,6 млн осіб. Втім, ці дані не є абсолютно достовірними, оскільки невідома кількість загиблих, як серед цивільного населення, так і серед військових, а також не відома точна кількість людей, які виїхали з країни [20].

Згідно з даними Українського інституту майбутнього, на початку травня 2023 року чисельність сталого населення України становила 29 мільйонів осіб. З цієї кількості, 17 мільйонів, або 58,6%, не були професійно активними. З цих 17 мільйонів, 8 мільйонів були особами пенсійного віку, тоді як лише 4,8 мільйона були дітьми віком до 15 років [21]. Отже, оцінюючи чисельність сталого населення в межах країни, можна припустити, що вона становить приблизно 29-31 мільйони осіб на територіях, які перебувають під контролем уряду.

Потерпіла значних трансформацій й статево-вікова структура населення України, включаючи зниження частки молоді до 20 років та жінок репродуктивного віку. Дані, представлені на рисунку 2.1, ілюструють віковий розподіл чоловіків та жінок, які в даний час проживають в Україні, з позначками темно-синього та темно-червоного кольорів відповідно. Сині та червоні маркери відображають динаміку зміни чисельності чоловіків та

жінок в Україні з моменту початку повномасштабного вторгнення до початку 2023 року.

Для кожної демографічної групи було визначено ступінь зменшення її чисельності внаслідок міграції, спричиненої повномасштабним вторгненням (вимірювано в тисячах осіб). Найбільше зменшилась кількість дітей та молоді до 19 років: чисельність дітей до 10 років зменшилась ледь не вдвічі (приблизно на 1,6 мільйона осіб), а загальна чисельність осіб до 20 років зменшилась на 3,1 мільйона. Серед дорослого населення найбільші скорочення відбулись серед жінок віком 30–39 років: їхня чисельність знизилась майже на 1 мільйон осіб.

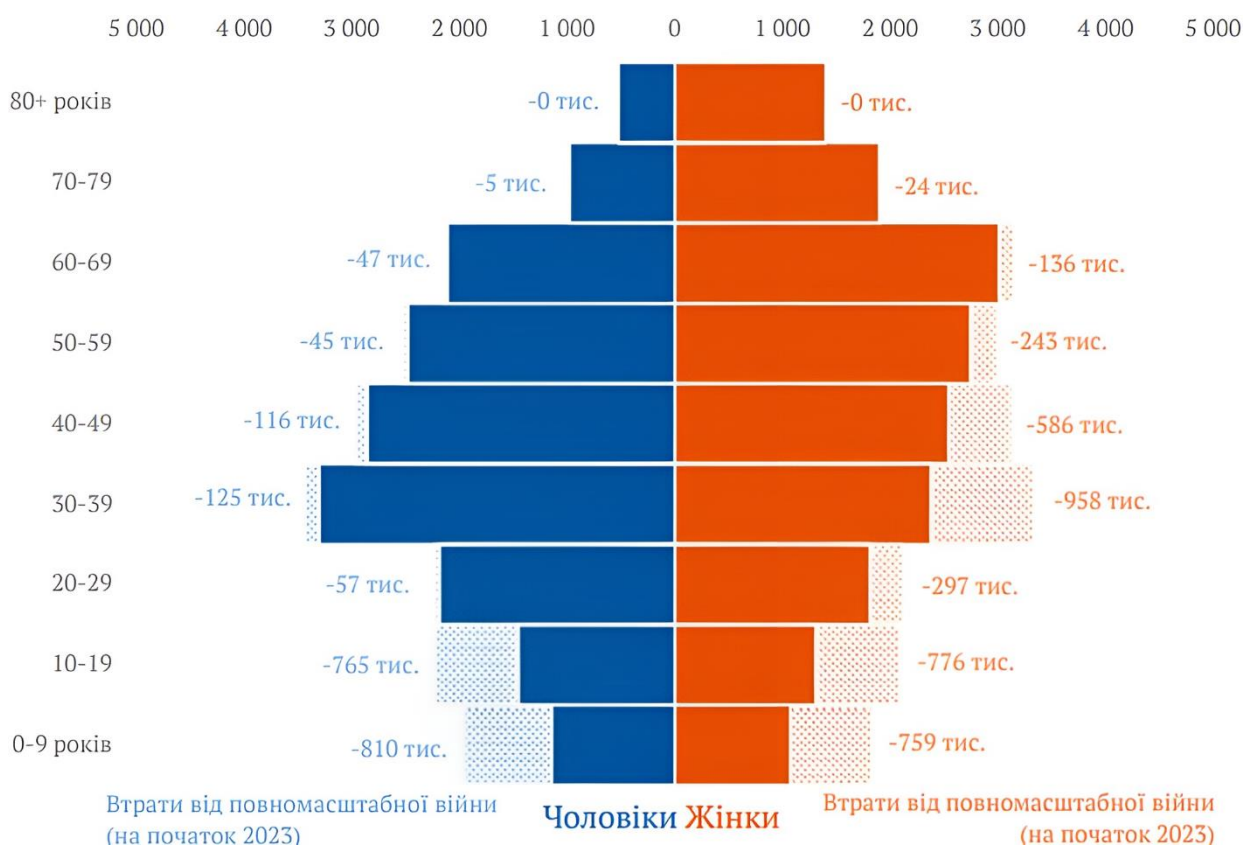

Рис. 2.1. Демографічні втрати через виїзд українців за кордон, тис. осіб
Джерело: [22]

Більше того, через масштабне вторгнення Російської Федерації середня очікувана тривалість життя чоловіків в Україні скоротилася на вісім років порівняно з 2021 роком, як повідомляє Інститут демографії та соціальних

досліджень України. За прогнозами, у 2024 році середня очікувана тривалість життя чоловіків в Україні становитиме 57,3 року, порівняно з 65 роками, які були три роки тому [23].

Експерти, що вивчають питання військової української міграції, наголошують на тому, що демографічні проблеми тільки загострюватимуться з подальшим перебігом воєнних дій та масової мобілізації в країні. Нині в Україні триває тенденція демографічного старіння. Рівень народжуваності в країні вже визнаний одним із найнижчих у Європі, а коефіцієнт народжуваності в 2023 році становив 0,7, що значно нижче від необхідного рівня 2, який потрібен для забезпечення приросту населення [23]. Крім того, активний відтік населення через еміграцію посилює ці демографічні труднощі.

У зв'язку з ескалацією бойових дій, а також зусиль агресора завдати максимальної шкоди людському та економічному потенціалу України, кількість людей, що були евакуйовані, зросла з початком широкомасштабного вторгнення. Однак, схоже, що обсяги міграційних переміщень не обмежаться лише періодом війни. Елла Лібанова акцентувала увагу на тому, що «усвідомлення значною частиною населення, зокрема підприємцями, ризиків, пов'язаних із близькістю кордонів агресивного сусіда, ймовірно, призведе до масового переселення в західні та центральні регіони навіть після завершення бойових дій» [24].

З моменту початку військового конфлікту в Україні у 2014 році, чисельність внутрішньо переміщених осіб (ВПО) досяг приблизно 1,5 мільйона. Однак, внаслідок масштабного вторгнення, ця кількість зросла в три рази. Особливе зростання спостерігалось в період з квітня по травень 2022 року з 1,81 млн осіб по 3,83 млн відповідно (рис. 2.2). Згідно з даними Міністерства соціальної політики, чисельність ВПО продовжує зростати. На 7 грудня офіційно зареєстровано 4 913 427 ВПО по всій Україні. З них 1 051 169 осіб є неповнолітніми [25].

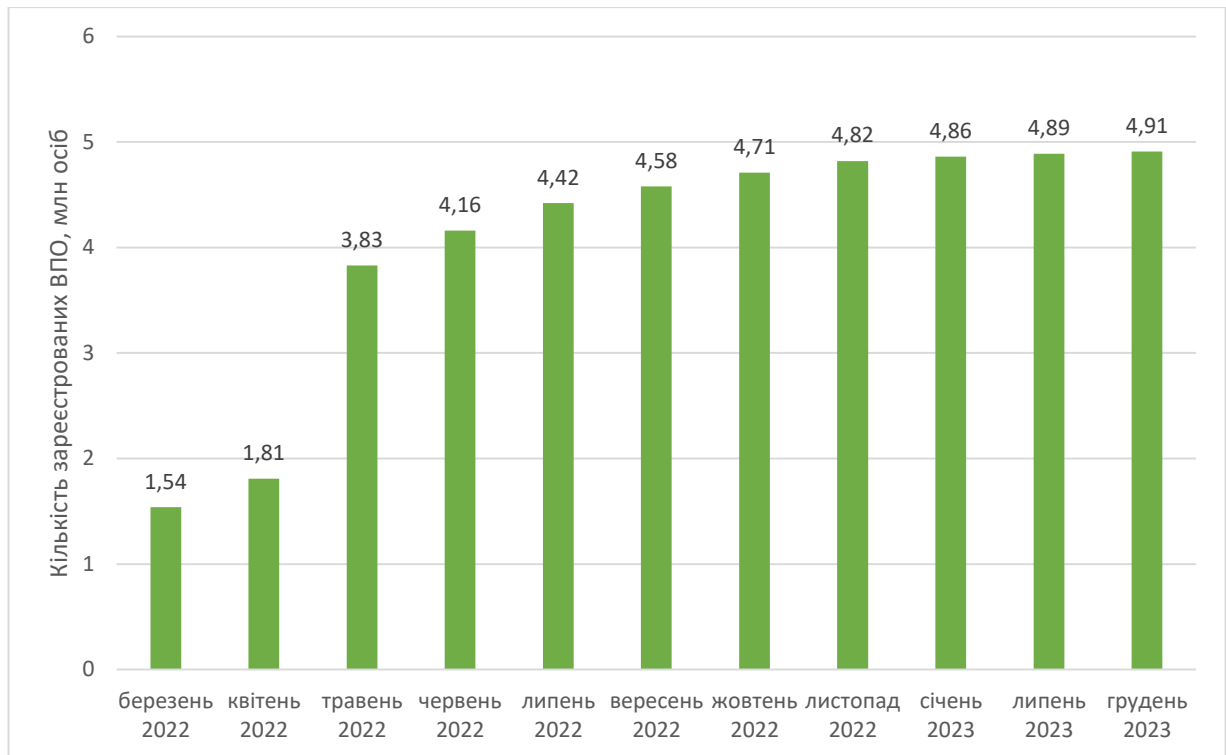

Рис. 2.2. Динаміка зростання кількості зареєстрованих ВПО березень 2022-грудень 2023 р.

Джерело: складено автором на основі даних: [25]

За даними Мінсоцполітики, найбільше ВПО зареєстровано в Києві (409 363) та області (334 568), а також на Донеччині(544 321), Харківщині (517 883), Дніпропетровщині (468 404), Луганщині (274 874) та Львівщині (232 245). Найменше ВПО зареєстровано на Рівненщині (50 985), Волині (50 375) та Херсонщині(41 523). Проте фактична кількість внутрішньо переміщених осіб є значно вищою, оскільки приблизно 2 мільйони громадян, які пережили примусові переселення, не зареєструвалися як ВПО [26]. Більшість переміщених осіб проживали раніше на Сході та Півдні України, що становить відповідно 67% (приблизно 3,4 мільйони осіб) та 17% (близько 867 тисяч осіб) [26].

Протягом півтора року війни, Міжнародна організація з міграції (МОМ) провела серед українського населення цикл опитувань, що стосуються вимушеної міграції [27]. В 14 раунді, проведеному в вересні, 62% респондентів виразили бажання в кінцевому підсумку повернутися додому. Цей результат нижчий, порівняно з результатами попередніх опитувань, де

цей показник перевищував 70 відсотків (та 66% в попередньому опитуванні). До того ж, 64% респонденті збираються переїхати в іншу місцевість в межах України, а 32% мають намір виїхати за кордон. Серед причин повернення домінувало бажання повернутись до нормального життя, об'єднатися з родиною та повернутись до власного житла.

Серед переміщених домогосподарств, які не планують повертатися, п'ята частина, або 18 відсотків (15% у минулому раунді опитувань,) планує інтегруватися в поточному місці й будувати там майбутнє. Серед десяти областей з найбільшою кількістю прийнятих ВПО, бажання інтегруватися найчастіше висловлюють у Київській (27%), Одеській (24%) та Дніпропетровській (21%) областях. Додатково, майже чверть ВПО, які проживають у Києві, висловлюють бажання інтегруватися. З іншого боку, найвищий відсоток тих, хто планує повернутися, спостерігається у Полтавській та Черкаській областях. Водночас певна частка ВПО вже повернулася до рідного місця перебування. За оцінками МОМ змогли повернутися з інших областей України 3,7 млн внутрішньо переміщених осіб.

До того ж, військова агресія РФ призвела до серйозних ризиків у сфері працевлаштування для вимушених переселенців, оскільки майже всі вони втратили постійну роботу (приблизно 90% респондентів). Нині, згідно з дослідженням МОМ, лише 40% ВПО в Україні мають роботу. Це контрастує з ситуацією до війни, коли 62% респондентів були зайняті. Таким чином, хоча війна викликала значні проблеми з працевлаштуванням для всіх громадян країни, для ВПО ці проблеми є найбільш важкими, оскільки одночасно з цим більшості опитуваних доводиться винаймати житло в іншому місці перебування.

В результаті, значна кількість працівників була вимушена припинити свою участь у виробничому процесі, що призвело до втрати доходів. Паралельно, великі обсяги бюджетних коштів були спрямовані на надання допомоги цим особам. Згідно з даними Міністерства соціальної політики, у

2022 році понад 2,3 мільйона внутрішньо переміщених осіб отримали допомогу на проживання (2000 грн – на дорослу особу, 3000 грн – на дітей та осіб з інвалідністю), на яку з державного бюджету було виділено 52,8 мільярда гривень. У 2023 році на ці виплати було заплановано вже 82,7 мільярда гривень, що чинить значний тиск на бюджет країни [25].

Ще більше загроз для соціальної безпеки країни викликає зовнішня міграція українців. Від початку 1990-х років, Україна стала одним з провідних експортерів робочої сили в Європі. Згідно з третім національним обстеженням у сфері трудової міграції, яке було проведено Державним комітетом статистики України у період з січня по червень 2017 року, виявлено, що 1,3 млн громадян (4,5% від загального населення цього вікового діапазону) віком від 15 до 70 років працювали або шукали роботу за кордоном від початку 2015 року до середини 2017 року. Результат зріс на третину, порівнюючи з попереднім національним опитуванням. Згідно з опитуванням 2017 року, головними країнами, що приймали українську робочу силу, були Польща (38,9%), росія (26,3%), Італія (11,3%) та Чеська Республіка (9,4%). Фактичні обсяги трудової міграції з України є значно вищими, і перед початком пандемії Covid-19 їх оцінювали в діапазоні від 2,5 до 3,0 мільйонів осіб [28].

Станом на 31 грудня 2023 року, за даними Організації Об'єднаних Націй, було зареєстровано 6,3 мільйона військових мігрантів з України [29]. З цієї кількості, 4,3 мільйона осіб були зареєстровані в країнах Європейського Союзу і отримали статус тимчасового захисту. Проте ці дані викликають сумніви оскільки включають українців, які виїхали, або були примусово вивезені до Білорусі та росії, що підтверджено офіційними даними цих країн (приблизно 1,2 мільйона осіб). В інших частинах світу, за межами ЄС (Великобританія, США, Канада, Японія, Аргентина тощо), кількість вимушених мігрантів становила 800 тисяч осіб.

Аналіз географічного розміщення також дав цікаві результати. Тенденція тут спостерігається досить негативна, оскільки, якщо у 2022 році

Польща була основною країною-реципієнтом, то у 2023 році ця роль перейшла до Німеччини (додаток А). Наявність знайомих та друзів у Німеччині, високі заробітні плати та соціальні виплати стали ключовими чинниками, що спонукали українських біженців залишити Польщу та вирушити до Німеччини. Матеріальні питання, зокрема більш привабливі соціальні виплати в Німеччині, можливість накопичувати значні заощадження та пропозиції роботи з вищою зарплатою, відіграли важливу роль. Варто також зауважити, що досвід часів COVID-19 продемонстрував, що мігранти охочіше поверталися зазвичай з Польщі, Чехії, Словаччини, але не з Італії або Німеччини [30].

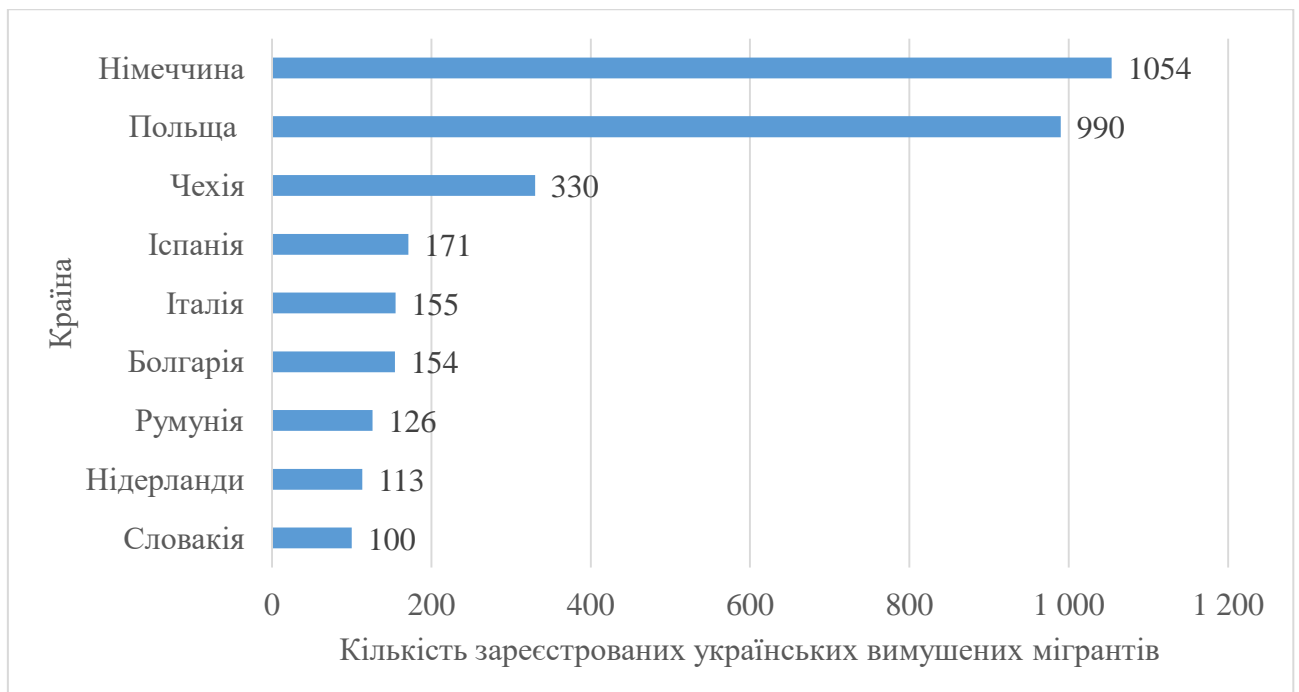

Рис. 2.3. Розподіл українських вимушених мігрантів за країнами перебування станом на травень 2023 р.

Джерело: складено автором на основі даних:[31]

На рисунку 2.3 видно, що станом на травень 2023 року в Німеччині перебувало близько 1,1 млн українців, тоді як у Польщі – 990 тис. Іншими країнами з великою кількістю українських біженців є Чехія (330 тис.), Іспанія (171 тис.), Італія (155 тис.) та Болгарія (154 тис.). Поза Європою найбільшими країнами за кількістю прийнятих з початку повномасштабного вторгнення українців є США та Канада: станом на 1 липня 2023 року в

Канаді перебували близько 234,5 тисяч українців , а в США – близько 280 тисяч станом на 21 березня 2023 року [31].

Як вже зазначалось раніше, значна кількість українців з різних причин, включаючи примусове вивезення, опинилися на території рф, і важко визначити їх точну кількість. УВКБ ООН надає інформацію від офіційних російських джерел, які стверджують про 2,9 мільйона українців, які перетнули російський кордон станом на жовтень 2022 року. Водночас до цих даних слід ставитися з певною дозою скептицизму, оскільки ці джерела не завжди відповідають критеріям чесності та прозорості, а також стверджують, що всі особи, які перетнули кордон, залишилися в межах країни. Проте, на практиці, значна кількість українців була змушена скористатися географічною близькістю кордонів з російською федерацією, щоб покинути небезпечні зони та потрапити або на більш безпечні території України, або до інших іноземних держав.

Внаслідок заборони, введеної Україною у лютому 2022 року, що перешкоджає чоловікам призовного віку (від 18 до 60 років) виїжджати з країни, еміграція з України набуло вираженої фемінізації. За даними опитування УВКБ ООН серед дорослого населення 86% респондентів були жінками. Найбільшу групу становили жінки віком 35-59 років, які становили 25% від загальної кількості опитаних (включаючи дітей та дорослих). Частка жінок віком 18–34 років була дещо меншою (14%). Серед дорослих чоловіків найбільшу групу становили чоловіки віком 35–59 років (6% від усіх біженців) (рис. 2.4). Варто зауважити, що 50% домогосподарств мали дітей віком від 5 до 17 років, серед яких приблизно однакову частку становили хлопчики та дівчата [32].

Важливо зауважити, що 79% респондентів отримали вищу освіту, що майже відповідає даним опитування Info Sapiens, проведеного на замовлення ЦЕС, де близько 70% опитаних українців мали вищу або незакінчену вищу освіту. Це високий показник, особливо враховуючи, що в Україні лише 29,1% людей у віці 25 років і старше мають базову вищу освіту. Понад 20%

опитаних мали середню спеціальну освіту (переважно серед людей старше 50 років), загальну середню освіту мали 9,5% опитаних, а незакінчену середню – 2% [33]. Також за даними УВКБ ООН, 56% респондентів працювали або були самозайнятими до виїзду з України, 39% респондентів наразі працюють у приймаючій країні віддалено або самозайняті: 32% домогосподарств з дітьми шкільного віку (5-17 років) повідомили, що принаймні одна дитина не зареєстрована для навчання в приймаючій країні [33].

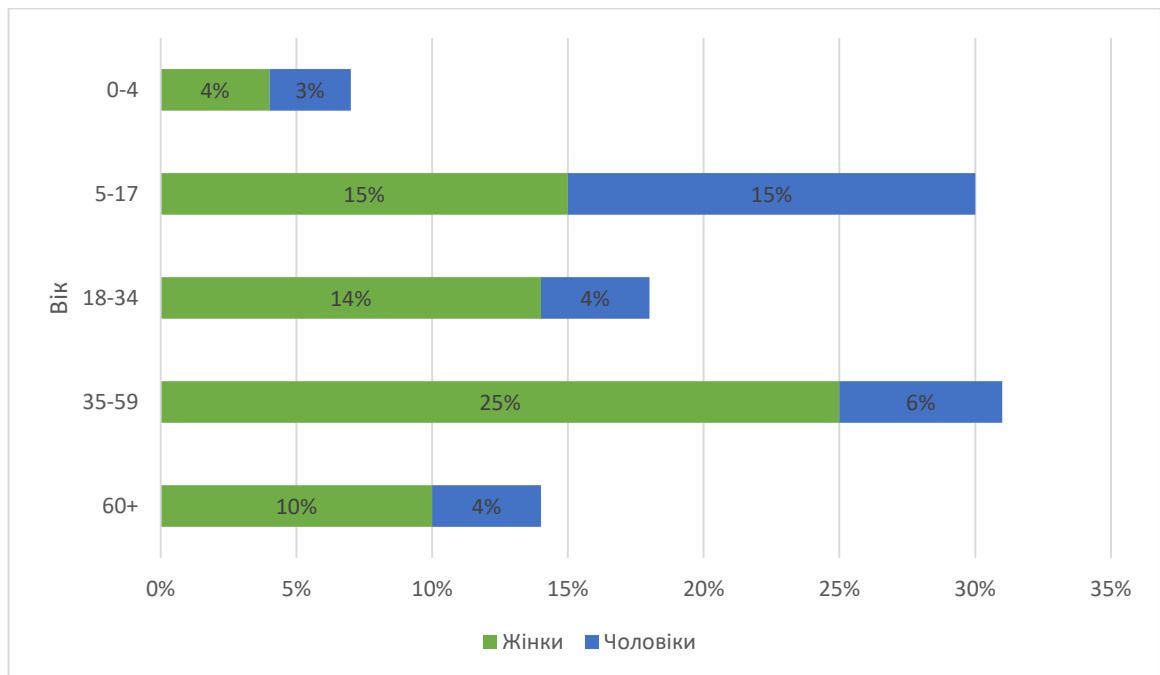

Рис. 2.4. Розподіл українських вимушених мігрантів за кордоном за критерієм віку
Джерело: складено на основі [32]

Багато країн вже продовжили термін тимчасового захисту для громадян України. І можливість працювати є одним з компонентів системи тимчасового захисту. Наприклад, за різними оцінками, рівень зайнятості українських мігрантів у Німеччині становить від 12% до 20%, тоді як у Словенії він ледве сягає 6%. Близько 2/3 українських біженців працюють у Польщі та Чехії. Зокрема, 98 000 осіб з 339 000 українців у Чеській Республіці, які мають дозвіл на тимчасове проживання, працюють повний робочий день. Приблизно 11 000 з 35 000 українців, які проживають в

Естонії, мають роботу. Аналогічно, з 68 000 українських мігрантів у Литві 17 000 мають офіційну роботу. Великі німецьки соціальні виплати (500 євро порівняно з 200 і менше євро в Польщі та Чехії) є однією з головних причин низького рівня зайнятості українців в Німеччині. Іншим фактором є складна бюрократична структура Німеччини [34].

Згідно з даними опитування, проведеного Gradus у жовтні 2023 року, 62 відсотки мігрантів успішно адаптувалися в країні, де вони тепер проживають. Відсоток тих, хто має намір залишитися, збільшився до 18% (в порівнянні з 8% у жовтні 2022 року). Кількість тих, хто планує повернутися, зменшилася до 63% (порівняно з 67% у жовтні 2022 року). Варто зазначити, що переважно планують повернутися люди пенсійного віку – 73,8%, у порівнянні з людьми віком 18-24 роки (66,0%), 25-34 роки (51,6%) та 35-49 роки (46,2%) [35].

В грудневому макроекономічному та монетарному огляді Національного банку України також йшлося про те, що вимушені переселенці, як внутрішньо переміщені особи, так і мігранти за кордоном, продовжують адаптуватися в нових місцях проживання. Однак, якщо внутрішньо переміщені особи сприяють розвитку економіки України то емігранти сприяють розвитку виробничих галузей та сфери послуг у інших країнах.

Після закінчення терміну тимчасового захисту, Європейський Союз повинен буде вирішити, чи спонукати українців до повернення до рідної країни, чи сприяти їхній інтеграції на місці. Враховуючи рівень кваліфікації та середній вік українських вимушених мігрантів, можна зробити припущення, що країни ЄС можуть визначитися на користь інтеграції. Європа переживає глибоку демографічну кризу і прагне залучити додатковий людський капітал. Це створює додаткові міграційні ризики для України, оскільки реінтеграція громадян буде мати важливе значення для пост-воєнного відновлення України.

2.2 Аналіз соціально-економічних наслідків, викликаних міграційними процесами в Україні

Втрати людського капіталу України можуть суттєво ускладнити процес економічного повоєнного відновлення. Неможливо ігнорувати той факт, що масова еміграція несуть значні соціально-економічні ризики для соціальної безпеки держави. Насамперед, пропонуємо звернути увагу на те, що війна прискорила скорочення населення в Україні. Експерти Департаменту з економічних і соціальних питань ООН прогнозували зменшення чисельності українського населення до рівня 31-36 мільйонів осіб до 2050 року навіть до виникнення повномасштабного військового конфлікту [36]. Проте приблизно таку кількість населення ми спостерігали вже в 2023 році. Це дозволяє припустити, що до 2050 року ситуація може стати ще гіршою, попри оптимістичний сценарій, який передбачає повернення 50% вимушених мігрантів. Ця демографічна криза ставить під загрозу довгостроковий соціально-економічний розвиток України, яка вже бореться з наслідками війни та її впливом на населення країни.

При оцінці впливу відсутності повернення з-за кордону українських вимушених мігрантів на національну економіку, необхідно враховувати як короткострокові, так і довгострокові ефекти. Під короткостроковими наслідками ми розуміємо річний обсяг фінансових ресурсів, які українська економіка не отримає, якщо українські громадяни залишаться в країнах-реципієнтах. Це може призвести до того, що українці, які залишилися в країні, можуть стати біднішими, а процес економічної відбудови після війни відбуватиметься повільніше. В Центрі економічної стратегії розрахували короткостроковий вплив на економіки України через втрату людських ресурсів. Було розроблено прогнозні сценарії – песимістичні, середні та оптимістичні, які передбачають, що при поверненні до України, громадяни, які були зайняті до початку війни, відновлять свою трудову діяльність

Отже, збитки української економіки, обумовлені неповерненням дітей в умовах оптимістичного сценарію становитимуть 24,4 млрд грн, в середньому сценарії – 49,6 млрд грн, а в песимістичному сценарії – 74,5 млрд грн. Загалом споживчі втрати від неповернення і дорослих, і дітей разом в оптимістичному сценарії становитимуть 50,3 млрд грн, що становитиме 0,9% довоєнного ВВП України; в середньому сценарії ця сума зростає до 103,3 млрд грн, або 1,9% ВВП України; а в песимістичному сценарії втрати становлять 156,1 млрд грн, або 2,9% ВВП України. Підсумовуючи, загальні збитки для української економіки від неповернення українців в оптимістичному сценарії становлять 2,7% від ВВП, в середньому сценарії – 4,9% від ВВП, а в песимістичному сценарії – 6,9% від ВВП [22].

Слід зазначити, що вищезазначені дані відображають лише річні втрати для економіки України, спричинені неповерненням українці з-за кордону. З часом ці збитки будуть масштабнішими, особливо коли українські діти, що залишились, подорослішають і стануть працездатними. Молодь з вищою освітою (або в процесі її отримання), яка емігрувала за кордон, також становить небезпеку, оскільки вона менш схильна до повернення, що збільшує ймовірність «відтоку мізків» з України та дефіциту працівників для професій, що потребують високого рівня кваліфікації.

Раніше «відтік мізків» стосувався еміграції вчених і висококваліфікованих фахівців, які прагнули жити і працювати за межами своєї країни. Однак зараз цей термін охоплює не лише умовних науковців та вузьких спеціалістів, а й студентів, які здобувають освіту за кордоном і, зрештою, шукають роботу в розвинених країнах. Ця тенденція може мати негативні наслідки для українського суспільства, впливаючи не лише на соціально-економічний розвиток, але й на загальний соціальний прогрес [37].

Для вимірювання масштабів відтоку висококваліфікованих кадрів у міжнародних порівняннях використовують Індекс відтоку мізків (Human flight and brain drain index) де найнижчий показник становить 0 балів, а найвищий – 10. Якщо в 2022 році Україна мала оцінку 5,9, то в 2023 Україна

за цим ранжуванням мала вже 8,9 індексних балів, знаходячись у рейтингу поруч з Палестиною, яка має таку ж кількість балів, та Сальвадором (8,7 індексних бали). Для порівняння, Австралія має 0,4 бали. Україна ж має найвищий показник серед європейських країн і значно вищий за середній світовий показник, який становить 5,17 бали [38]. Це свідчить про те що Україна має серйозну проблему втрати кваліфікованих та освічених працівників на користь інших країн, а масштабна еміграція населення тільки поглиблює цю проблему.

В свою чергу, це може мати свої негативні наслідки для рівня соціальної безпеки країни. Внаслідок виникнення дефіциту висококваліфікованої робочої сили, може спостерігатися зниження продуктивності праці та зменшення бюджетних надходжень на всіх рівнях. Потреби в соціальному захисті зростають, оскільки молодь втрачається, а відсоток людей похилого віку, навпаки, зростає. Це призводить до збільшення витрат соціальні видатки, особливо пенсійні виплати. Крім того, можна очікувати погіршення якості роботи державних установ, оскільки є вірогідність еміграції досвідчених представників державної служби, які також можуть залишити країну або перейти у приватний сектор для заміни тих, хто емігрував [37].

Повернення українських військових мігрантів з-за кордону залежить від ряду невизначених факторів. Серед них є тривалість активної фази бойових дій та їх географічна концентрація на території країни. Час має більший вплив на рішення повернутися, а географія – на рішення виїхати. Іншими важливими факторами є загальний стан економіки країни, темпи відновлення житла та інфраструктури після закінчення війни. Це включає можливості працевлаштування, житла, освіти та охорони здоров'я. Також важливою є політика країн-реципієнтів стосовно українців. Це включає можливості для адаптації вимушених мігрантів з України, такі як працевлаштування, доступ до освітніх та медичних послуг, соціальна

підтримка тощо. Все це значною мірою визначається ставленням до них місцевого населення [24].

Так, перед початком повномасштабного вторгнення, серед основних причин трудової міграції домінували низькі заробітні плати та високий рівень безробіття. Однак, після 22 лютого, безпековий чинник став домінуючим, хоча матеріальні фактори все ще відіграють важливу роль у рішенні мігрувати з України або повернутися після закінчення воєнних дій. Розглянемо ці показники стосовно України. На жаль, після початку повномасштабного вторгнення, Державна служба статистики України припинила публікацію певних даних. Тому доводиться звертатися до альтернативних джерел інформації.

Таблиця 2.1

Середня місячна заробітна плата за 2022-2023 роки в Україні за даними ПФУ

Період	2022 рік	2023 рік	Приріст у відсотках до попереднього року (+,-)
січень	14055,38	12644,98	-10,03
лютий	14133,18	12794,11	-9,47
березень	13016,16	13423,28	3,13
квітень	12081,96	13626,02	12,78
травень	12528,42	14109,64	12,62
червень	13957,63	16012,38	14,72
липень	13499,87	13996,68	3,68
серпень	12745,82	13778,13	8,10
вересень	13387,48	14518,38	8,45
жовтень	12949,01	-	
листопад	13020,61	-	
грудень	15116,40	-	

Джерело: складено на основі даних [39]

Як видно з таблиці 2.1, у лютому 2022 року пропонована роботодавцями середня зарплата дорівнювала 14 133 грн. Через місяць після вторгнення вона впала на майже 8% до 13 016 грн і почала відновлюватися з кінця 2022 року. Проте вже на початку 2023 року знову впала на 10 відсотків

і станом на вересень 2023 року стабілізувалася на рівні 14 518 грн, тобто з лютого 2022 року вона номінально зросла лише на 3% станом на початок весни. Проте якщо вірити альтернативним даним сайту пошуку роботи Work.ua, то станом на початок грудня 2023 року середня місячна заробітна плата по вакансіям становила 17783 грн. Таким чином, з моменту повномасштабного вторгнення заробітна плата номінально підвищилась аж на 25,82 відсотки. Однак якщо порівнювати довоєнною з середньою заробітною платою за грудень 2021 року (17453), то номінально заробітна плата за два роки майже не зросла.

Таблиця 2.2

Середня місячна заробітна плата в країнах Європи станом на березень 2023 року

Країна	Середня заробітна плата, EUR (Євро)	Еквівалент в гривнях, UAH
Німеччина	4100,00	126181,60
Польща	1522,21	60555,42
Чехія	1753,04	69737,85
Україна	337,43	13423,28

Джерело: складено на основі даних: [40]

При цьому, якщо порівняти рівень номінальної заробітної плати з країнами, куди більше за все мігрували українці, можна побачити велику різницю не в користь України (табл. 2.2). Наприклад, заробітна плата в Німеччині більше в 12 разів, і якщо вірити, що у другому кварталі середня заробітна плата в Україні становила 17176 гривень то це все ще в 10 разів менше ніж в Німеччині. Різниця з Польщею становила приблизно 72 відсотки. При цьому, допомога у Німеччині для безробітних українців в 2023 році становила 502 євро в місяць для дорослої людини, що на 32,8 відсотків більше від середньої заробітної плати в Україні.

Варто зауважити, що вартість життя в країнах також відрізняється, наприклад, на житло та транспорт. Проте вищий рівень життя може стати

важливим фактором при прийнятті рішення про повернення на батьківщину. Отже, хоча номінальна заробітна плата в Україні щорічно зростає, вона становить лише приблизно чверть від середньої заробітної плати в країнах, які є основними місцями працевлаштування військових емігрантів, таких як Польща або Чехія, і менше однієї десятої від заробітної плати в західних або північних країнах Європейського Союзу.

Зростання номінальної заробітної плати автоматично не веде до росту реальних доходів, оскільки значною мірою залежить від інфляції. Згідно зі словами голови правління Ліги банків України Олени Коробкової «Розмір реальної заробітної плати в Україні з урахуванням інфляції повернувся до показників початку 2022 року. Рівень оплати праці в країні поступово зростає. Важливо, що це відбувається на тлі сповільнення інфляції, що позитивно впливає на доходи громадян» [41]. Так, упродовж 2023 року інфляція знизилась із 26% до рівня 5%, а економіка продемонструвала зростання [42].

Проаналізуємо довоєнні тенденції (додаток Б). Індекс реальної заробітної плати характеризує купівельну спроможність номінальної заробітної плати. У 2020 році цей індекс дорівнював 110,2%, що свідчить про те, що працівник міг придбати на 10,2% більше певних товарів і послуг на заробітну плату, отриману на кінець періоду, порівняно з початком періоду. У 2014-2015 роках, які відповідають початку військових дій на сході України, індекс реальної заробітної плати за рік не досягав 100%. Однак, в наступні роки він поступово зростав, попри значну інфляцію, і перевищив 100%

За даними дослідницької компанії Info Sapiens, індекс споживчих настроїв знизився з 80,9 пунктів у листопаді 2023 року до 77,1 пункти у грудні 2023 року. Показник менше 100 означає несприятливі споживчі настрої громадськості. Індекс економічних очікувань та Індекс поточного становища є складниками попереднього індексу, в грудні 2023 року вони склали 92,1 та 54,7 відповідно. Очікування українців щодо свого

економічного майбутнього погіршуються швидше, ніж оцінка поточного становища. Це свідчить про те, що з кожним місяцем серед українців зростає відчуття песимізму щодо економічного майбутнього [43].

Безробіття є супутником економічних труднощів. Аналіз динаміки безробіття в Україні вказує на те, що у 2021 році рівень безробіття збільшився на 1,5% порівняно з 2010 роком, досягаючи 10,3% (Додаток В). Загалом, протягом аналізованого періоду цей показник не опускався нижче 7,7% (у 2013 році). При дослідженні динаміки цього показника з 2000 по 2021 роки, можна помітити, що найнижчий рівень безробіття було зафіксовано у 2007-2008 роках – 6,9%.

Після початку повномасштабного вторгнення, Держстат припинив публікацію даних про безробіття. Проте дослідницька організація Info Sapiens проводить власні оцінки цього показника. Згідно з їхніми даними, у грудні 2023 року рівень безробіття досяг 16,1% що на 14,6% менше ніж за травень 2022 року, коли рівень безробіття становив 30,7%. Рівень безробіття знизився після трьох місяців зростання поспіль. Проксі-показник рівня бідності, який визначається як відсоток респондентів, що змушені економити на харчуванні, у грудні 2023 року склав 23,1% [43].

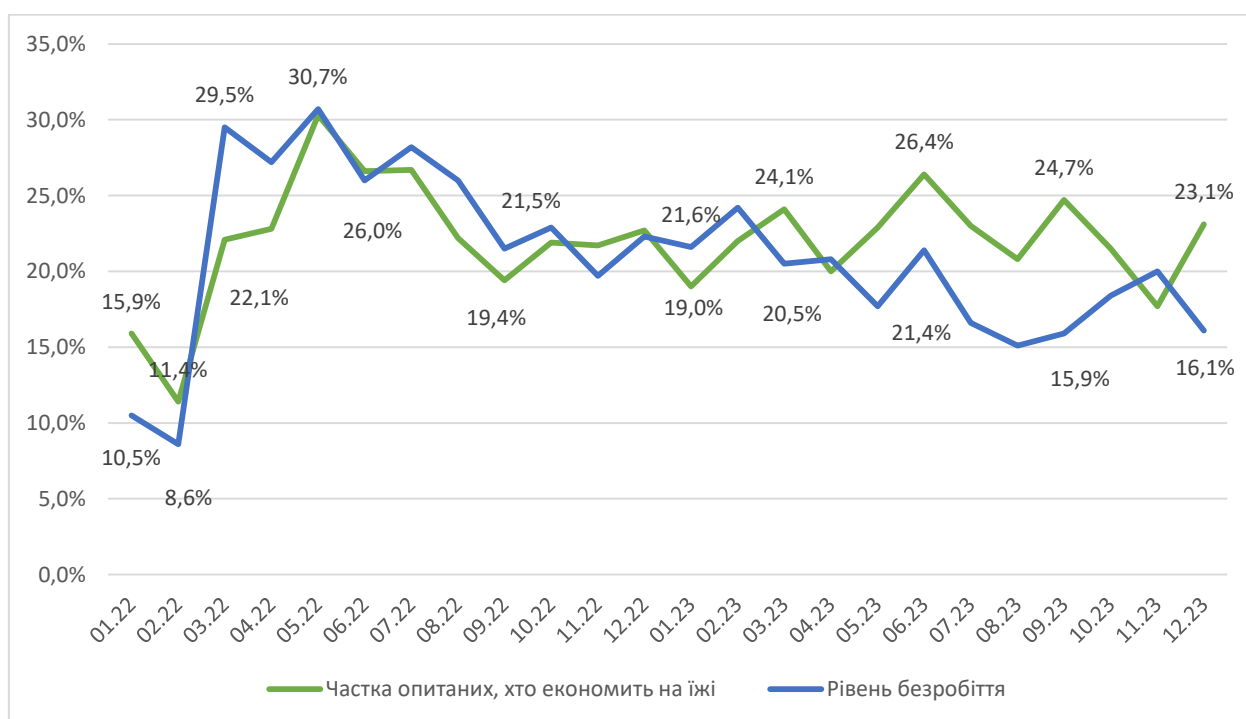

Рис. 2.5. Рівень безробіття та частка тих, хто економить на їжі за оцінкою Info Sapiens, грудень 2023 р.

Джерело [23]

Попри безробіття, спостерігається зменшення числа осіб, які активно шукають роботу. Згідно з даними Центру економічних стратегій, обсяг нових вакансій почав зростати на початку 2024 року після святкового періоду. Проте активність на ринку праці з боку шукачів не відновилася так швидко, як очіувалося, і передбачається, що вона може впасти нижче рівнів 2022 або навіть 2023 року [43]. Представники онлайн-порталу з пошуку роботи Work.ua підтвердили ці дані, зазначивши, що кількість активних шукачів роботи в Україні поступово зменшується, тоді як кількість нових вакансій продовжує зростати.

Водночас бізнес-сектор, який адаптувався до воєнних умов і збільшує виробничі потужності, починає створювати додаткові робочі місця. Однак заповнювати ці вакансії стає дедалі важче, оскільки кількість активних шукачів роботи зменшується. Додатково, структура економіки України пережила значні зміни. Багато компаній, які до лютого 2022 року надавали роботу десяткам тисяч громадян, зараз або припинили свою діяльність, або знаходяться на тимчасово окупованій території, або їхні об'єкти були знищені. Це призвело до дисбалансу на ринку праці: компетенції та спеціалізація українців не відповідають вимогам сучасного бізнесу.

Національний банк також звертає увагу на дисбаланс на ринку праці: «Серед нових вакансій домінують робітничі професії, логістика, продажі і закупівлі. Водночас низький попит на працівників гуманітарно-культурного та адміністративно-управлінського напрямів, а також у сфері ІТ, в той час як кількість шукачів роботи за цими напрямками залишається доволі значною. У результаті зайнятість зростає повільно, а рівень безробіття залишається високим», – відзначають там. «У 2023 році зберігалася значна диференціація попиту та пропозиції робочої сили як за регіонами, так і професійними групами. У листопаді 2023 року у порівнянні з листопадом 2021 року

кількість вакансій у Харківській області була на 62% меншою, в Херсонській – на 83% (загалом по Україні – на 10%). Кількість нових вакансій у таких професіях, як медицина, фармацевтика, роздрібна торгівля та освіта, все ще перевищувала рівень листопада 2021 року» [44].

Можемо припустити, ці тенденції зумовлені тим, що понад мільйон громадян були мобілізовані і відсутні на ринку праці, а також тим, що більше ніж 6 мільйонів українців продовжують перебувати за кордоном і також не беруть участі в економічній діяльності. Велика частка цих осіб – це люди працездатного віку з вищою освітою. Таким чином, попри високий рівень безробіття, спостерігається значна диспропорція на ринку праці та дефіцит спеціалістів у певних областях. Згідно з оцінками Міністерства економіки, протягом наступних десяти років Україні потрібно буде додатково залучити на ринок праці 4,5 мільйона працівників.

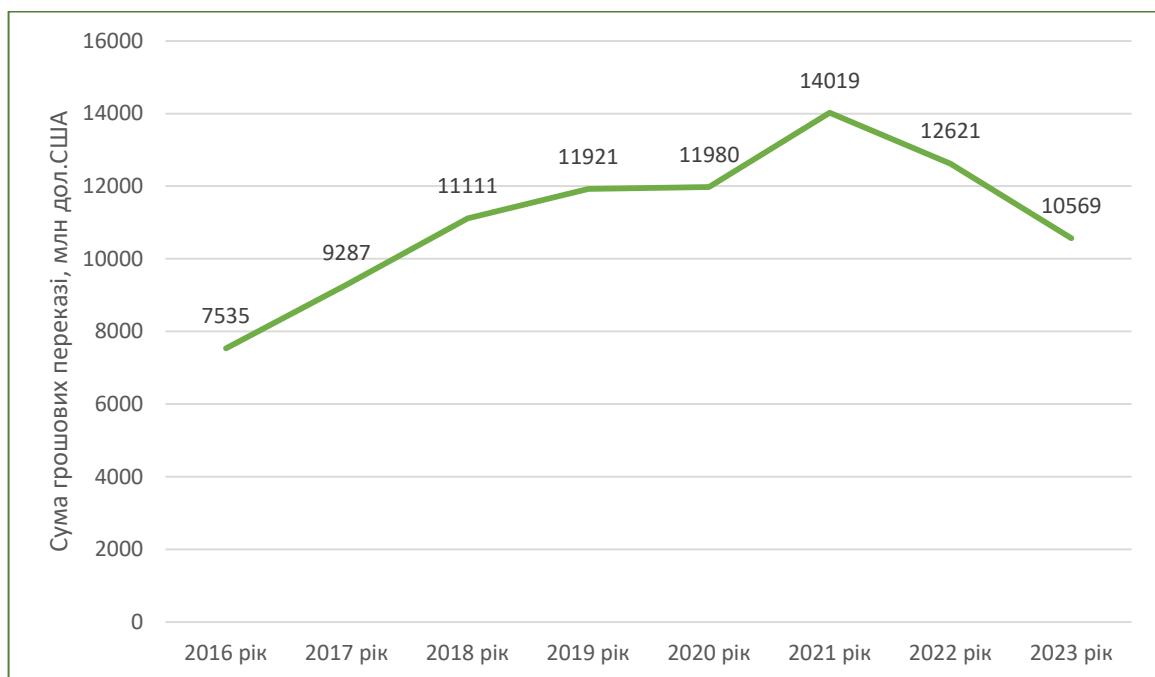

Рис. 2.6. Динаміка обсягів грошових надходжень в Україну 2016-2023 рр.
Джерело: складено на основі [45]

Ситуацію могли б трохи врятувати грошові перекази, яким приділяється дуже багато уваги в дослідженнях впливу міграції на країни походження. Як видно на рисунку 2.6, тенденція з грошовими переказами в Україну була позитивною до початку повномасштабного вторгнення. Проте,

якщо згідно з даними НБУ обсяг переказів за 2021 рік досяг рекордної суми 14019 млн дол. США, то з початком російської агресії обсяг впав на 10 відсотків і склав 12621 млн дол. США в 2022 році, і продовжив своє падіння в 2023 році на 26,25%. Загалом з 2021 року ця сума впала на 24,62 відсотки порівняно з 2023 роком і склала 10569 млн. дол. США.

Ці тенденції вимагають розгляду питання про повернення громадян України, які були змушені втекти від військових подій. Особливо важливим є те, що вимушена еміграція українців вимагає належного соціального захисту та правової підтримки, яка гарантує право на житло, працевлаштування та навчання в Європейському Союзі. Багато українських мігрантів, переважно жінки працездатного віку, активно користуються правом на працевлаштування. Водночас міграція стає інструментом для довгострокового зростання ЄС. Попри чималі витрати пов'язані з розміщенням мігрантів, вона приносить вагомі економічні результати країнам-реципієнтам, особливо в умовах посилення дефіциту кваліфікованої робочої сили, що, своєю чергою, робить залучення мігрантів, особливо молодих і кваліфікованих, одним з ключових чинників на користь їх залучення.

Водночас економісти та соціологи стверджують, що з кожним місяцем продовження конфлікту зростає частка людей, які ніколи не повернуться в Україну. Шанси цих сімей повернутися на батьківщину після інтеграції та початку навчання їхніх дітей в іноземних школах – мінімальні. Хоча невелика кількість людей й повернулася додому за останній рік, більшість ще не вирішила залишитися чи повернутися. Це може призвести до потреби залучення вже іммігрантів з бідніших країн до післявоєнної відбудови України.

Як зауважив Олександр Гладун, заступник директора з наукової роботи Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАНУ: «Загалом, якщо вірити обіцянкам західних партнерів, що вони будуть інвестувати в Україну багато коштів, то, скоріш за все, власної робочої сили

нам не вистачить і буде необхідність розглядати питання залучення трудових мігрантів. Але це теж дуже складне питання, на яке зараз немає відповіді – залучати їх на постійній основі, чи на тимчасовій. Якщо на постійній, то яку політику для асиміляції мігрантів варто запроваджувати» [46].

Важливим аспектом є те, що наразі українська економіка підтримується завдяки іноземній допомозі, і невідомо, чи буде цей рівень підтримки збережено після завершення війни. Така ситуація може призвести до того, що фінансові ресурси в країні стануть меншими, що не сприятиме поверненню громадян. Як було виявлено раніше, більшість з тих, хто повернеться, скоріш за все, будуть особами пенсійного віку, тоді як частина тих, хто раніше сприяла наповненню Пенсійного фонду, залишиться за кордоном. Це призведе до подальшого збільшення дефіциту Пенсійного фонду та необхідності отримання дотацій з державного бюджету. Не можна забувати і про велику кількість дітей, які також можуть не повернутися, а також про проблеми з народжуваністю, що погіршує перспективи виплати пенсій у майбутньому.

Споживчий ринок також відіграє важливе значення у економіці країни. Особи, які могли б витратити кошти в межах держави, витрачають їх за кордоном. Таким чином, менша кількість людей призводить до зменшення внутрішнього ринку, а отже, і до зниження мотивації для бізнесу відкривати виробництва та створювати нові робочі місця. Крім того, зменшення чисельності населення може призвести до збільшення податкового навантаження на працюючих громадян. Ці фактори призведуть до зменшення податкових надходжень і, відповідно, до більшого навантаження на бюджет, оскільки видатки продовжуватимуть зростати, а доходи – зменшуватися.

В кінцевому підсумку, Україні доведеться зосередитися на поверненні своїх громадян або включитися в боротьбу за трудових мігрантів, особливо враховуючи поточну залежність національної економіки від міжнародної допомоги. Це стає особливо важливим, враховуючи прогнози аналітиків, згідно з якими Україні протягом наступного десятиліття потрібно буде

залучити додаткові 4-5 мільйонів працівників для компенсації дефіциту робочої сили. В таких обставинах, важливо заохотити вимушених мігрантів до повернення, коли уряд оголосить, що це безпечно, оскільки їх вклад в економіку України є надзвичайно важливим.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Військова агресія росії спричинила значні людські втрати та масову еміграцію мільйонів українців. Чисельність постійного населення в країні становить приблизно 29-31 мільйони осіб на територіях, які перебувають під контролем уряду. Демографічні показники країни свідчать про зменшення частки молоді до 20 років та жінок репродуктивного віку. Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) зросла з 1,5 мільйонів до приблизно 4,9 мільйона осіб станом на грудень 2023 року. Більшість з них раніше проживали на сході та півдні України, а тепер зосередились переважно в центральних регіонах країни.

Зовнішня міграція українців становить загрозу для соціальної безпеки країни. Станом на 31 грудня 2023 року, за даними Організації Об'єднаних Націй, було зареєстровано 6,3 мільйона військових мігрантів з України. В Німеччині проживало близько 1,1 мільйона українців, тоді як у Польщі – лише 990 тисяч. Інші країни з великою кількістю українських вимушених мігрантів – Чехія, Іспанія, Італія та Болгарія. Більшість серед українських вимушених емігрантів становлять жінки працездатного віку (приблизно 39 відсотків) та діти до 17 років (37%). Згідно з опитуваннями, 70-79 відсотків мають вищу або незакінчену вищу освіту. Таким чином іноземні держави можуть бути зацікавлені в інтеграції українських вимушених мігрантів через рівень їхньої кваліфікації та середній вік.

Велика кількість українських мігрантів вже працевлаштована за кордоном. Рівень зайнятості українських мігрантів у Німеччині становить від 12% до 20%. Близько 2/3 українських біженців працюють у Польщі та Чехії.

Приблизно 11 000 з 35 000 українців, які проживають в Естонії, мають роботу. Аналогічно, з 68 000 українських мігрантів у Литві 17 000 мають офіційну роботу. Значна втрата людського капіталу, що може перешкодити післявоєнному економічному відновленню країни.

Середня заробітна плата в Україні на кінець грудня 2023 року становила приблизно 17783 грн, повернувшись до рівня довоєнного 2021 року, проте вона становить лише приблизно чверть від середньої заробітної плати в країнах, які є основними місцями працевлаштування військових емігрантів, таких як Польща або Чехія, і менше однієї десятої від заробітної плати в західних або північних країнах Європейського Союзу. Зростання номінальної заробітної плати автоматично не веде до росту реальних доходів, оскільки значною мірою залежить від інфляції. Упродовж 2023 року інфляція знизилась із 26% до рівня 5%, а розмір реальної заробітної плати повернувся до показників початку 2022 року.

Рівень безробіття залишається досить великим та становив у грудні 2023 16,1%. Попри безробіття, спостерігається зменшення числа осіб, які активно шукають роботу. На ринку праці спостерігається дисбаланс через відсутність понад мільйона громадян, які були мобілізовані, і понад 6 мільйонів, які емігрували. Грошові перекази через конфлікт зменшилися. Водночас з кожним місяцем продовження конфлікту зростає частка людей, які ніколи не повернуться в Україну. Згідно з оцінками Міністерства економіки, протягом наступних десяти років Україні потрібно буде додатково залучити на ринок праці 4,5 мільйона працівників.

РОЗДІЛ 3

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ РЕІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН

3.1 Закордонний досвід викликів вимушеного переміщення

У контексті глобальної проблеми біженства, спричиненої військовими конфліктами, українські військові мігранти є однією зі складових цього суперечливого явища. Перед Україною стоїть завдання розробки компетентної державної політики, спрямованої на повернення громадян після завершення війни. З метою оптимізації цього процесу та максимізації користі для емігрантів, Україна може взяти на увагу та адаптувати досвід інших країн. Вивчення та аналіз інтернаціонального підходу до управління поверненням громадян після кризових ситуацій є важливим етапом в розробці національної стратегії, а також сприяє розумінню кращих практик і можливих викликів, які можуть виникнути в цьому контексті. Проте важливо розуміти, що всі хвилі біженства є унікальними та мають свої специфічні відмінності. Тому не всі рекомендації можуть бути актуальними для України.

Дослідження біженства прослідковують певні тенденції щодо повернення. Доступ домогосподарств біженців до засобів до існування та можливостей у країні походження, а також перспективи їх відновлення є ключовими факторами, що впливають на їхні рішення щодо повернення. Для біженців із сільської місцевості можливість повернути свою землю або отримати доступ до землі в іншому місці є ключовим фактором у перспективі відновлення засобів до існування, і, схоже, це стало стимулом для значного "спонтанного" повернення афганських біженців на початку дев'яностих, ангольських біженців, починаючи з 2002 року, і біженців, які повернулися після підписання Всеосяжної мирної угоди у 2005 році до країни, що стала Південним Суданом [47].

Водночас важливо визнати, що загальні тенденції на рівні країни, які можна спостерігати в Афганістані та Південному Судані, нівелюють вплив,

який можуть мати на повернення такі місцеві умови, як етнічна дискримінація та конфлікти. Там, де такі процеси розгортаються на національному рівні, як в Іраку, а також у Боснії і Герцеговині, це суттєво перешкоджає поверненню та успішній реінтеграції. Окрім повернення землі, інших активів у місцях походження, важливу роль у реінтеграції відіграють також фінансові ресурси та соціальні зв'язки (наявність родичів, друзів). Тому те, наскільки життя в еміграції надає можливості для пошуку засобів до існування і накопичення активів, може мати вирішальне значення для здатності реінтегруватися і відновити засоби до існування після повернення, як показують приклади ліберійських біженців, що повернулися з Гани, і деяких камбоджійських біженців, що повернулися з Таїланду.

Біженці не повертаються до своїх країн одразу. Широко поширеним є процес поступового повернення, який ще називають «поетапним» або «циклічним». Часто переміщені сім'ї або цілі громади розбиваються на групи перед поверненням. Деякі з них їдуть перевірити, чи можна жити в своїх країнах походження. Вони дивляться, чи дійсно стабілізувалась безпекова ситуація, який стан з правами людей і які є економічні можливості. Інші залишаються за кордоном, поки не буде безпечно і комфортно повертатися і пока перша група не створить вдома умови для постійного повернення сім'ї. Таким чином, деякі біженці повертаються раніше, щоб відновити засоби до існування і житло, в той час як інші залишаються в еміграції, поки ці цілі не будуть досягнуті [47].

Інший варіант, якого дотримуються як афганці, так і південносуданці, передбачає тимчасове або постійне географічне розосередження членів сім'ї між приймаючими країнами та країною походження, щоб максимізувати доступ до засобів до існування, послуг або інших пріоритетів для добробуту сім'ї в різних місцях одночасно. Варто сказати, що ця тенденція не є досить актуальною для українських родин, які розділилися ще на початку повномасштабного вторгнення через закриті кордони для чоловіків.

Тематичні дослідження з питань повернення чітко вказують на те, що чотирма ключовими умовами, які можуть сприяти, але не обов'язково гарантувати повернення біженців – як бідних, так і добре забезпечених і заможних – є безпека, доступ до адекватних послуг, наявність житла або земельної ділянки і можливості заробітку. Якщо ці умови не будуть створені в країнах походження, затяжні ситуації переміщення навряд чи будуть вирішені шляхом добровільної репатріації, як у випадку з великими групами біженців з Афганістану, Іраку, Південного Судану і Сомалі. На противагу цьому, камбоджійські біженці в Таїланді, багато біженців з Бурунді в Танзанії і ліберійські біженці в Гані повернулися, але тільки тому, що їм не дали можливості вибрати, чи залишатися, виходячи з їх власної оцінки умов в країні походження [48].

Іншим цікавим моментом для розгляду іноземного досвіду є урбанізація. Зростаюча урбанізація переміщення є характерною рисою сучасних ситуацій вимушеного переміщення, і більше половини біженців та ВПО у світі зараз живуть у містах. Прикладами міст, зростання яких значною мірою зумовлене припливом біженців, репатріантів та/або ВПО, є Кабул в Афганістані, де близько 70 відсотків населення можуть становити переселенці та/або ВПО, Джуба в Південному Судані, Хартум у Судані, Монровія в Ліберії, Луанда в Анголі, Найробі в Кенії, Абіджан у Кот-д'Івуарі, Йоганнесбург у Південній Африці, Богота в Колумбії, Сана в Ємені, Пешавар і Карачі в Пакистані Тематичні дослідження показують, що хоча деякі з тих, хто шукає притулку в містах, також втекли з великих і малих міст, більшість прибули з сільської місцевості, і багато хто з них – як і передбачалося при плануванні програм сприяння добровільному поверненню та реінтеграції – не повертаються до сільських громад, з яких вони походять. Якщо вони і повертаються, то переважно до міського середовища в країні походження [47].

Це означає, що високі темпи урбанізації, пов'язані з переміщенням, як у приймаючих країнах, так і в країнах походження, не є тимчасовими

явищами, які вщухають після закінчення конфліктів, а являють собою тривале або постійне поселення. Що приваблює все більшу кількість переміщених осіб/репатріантів до міст і містечок, так це очікування кращого рівня безпеки, а також доступу до послуг та економічних можливостей.

Існує думка, що до репатріації може спонукати загальне погіршення умов життя в країнах-реципієнтах внаслідок скорочення рівня міжнародної допомоги та зменшення економічних можливостей. Проте тематичні дослідження показують більш складну картину, коли рішення залишитися або повернутися приймається на основі порівняння умов у країні призначення і в країні походження. Це може призвести до того, що біженці намагатимуться залишитися у еміграції, навіть незважаючи на зростаючий "тиск" з боку приймаючих країн. Тобто, якщо в країні походження не створені задовільні умови життя, то біженці намагатимуться залишитись в іноземних країнах навіть якщо їм скоротять пільги та допомогу [48].

Деякі дослідження вказують на те, що місцева інтеграція не обов'язково працює проти рішення біженців репатріюватися, і що освіта, працевлаштування та професійна підготовка в приймаючій країні можуть допомогти біженцям підготуватися до сталого повернення. Можливості для інтеграції в приймаючій країні посилюють здатність біженців до адаптації, яка передбачає або поетапне повернення, або географічне розосередження членів сім'ї, що максимізує доступ до засобів до існування, послуг чи інших пріоритетів, і, таким чином, сприяє як забезпеченню добробуту сім'ї в середньостроковій перспективі, так і поверненню, якщо і коли вони вважатимуть, що умови в країні походження є сприятливими для цього.

Становище переміщеного населення не є статичним. Важливою особливістю тривалих ситуацій переміщення є те, що стратегії виживання, яких дотримуються переміщені особи, часто призводять до їхньої інтеграції, більшою чи меншою мірою, в економіку приймаючої країни. Хоча ця робота стосується повернення, а не інтеграції, огляд доказів щодо інтеграції вказує на деякі важливі висновки про перспективи повернення.

Тематичні дослідження доводять, що інтеграція досягається здебільшого без сторонньої допомоги і часто всупереч опору приймаючої країни, і загалом призводить до позитивного внеску в економіку приймаючої країни. Водночас інтеграція біженців в економіку приймаючої країни супроводжується економічною диверсифікацією та нерівністю серед переміщених осіб. Сомалійські біженці в Найробі, афганські біженці в Пакистані та біженці з різних африканських країн в Уганді є ілюстрацією цієї динаміки [48].

Напевно, найпомітнішим прикладом є палестинські біженці в Йорданії і, до початку громадянської війни в 2011 році, в Сирії, які завдяки щедрим умовам і сприятливому середовищу захисту, яке вони знайшли в обох країнах, вже два покоління зуміли інтегруватися в міське суспільство і економіку як в Аммані, так і в Дамаску. Контрастною є ситуація з іракськими біженцями в обох цих містах. Йорданія також прийняла іракських біженців на щедрих умовах і надала їм доступ до державних послуг охорони здоров'я та освіти незалежно від їхнього правового статусу чи реєстрації. Однак вони зіткнулися з суттєвим обмеженням порівняно з попередніми палестинськими біженцями, оскільки вони не можуть легально отримати роботу в офіційній економіці відповідно до своїх навичок та освіти [49].

Так само і в Сирії, до їхнього подальшого "повторного переміщення" і повернення внаслідок громадянської війни, іракські біженці потребували дозволу на роботу, і лише небагатьом вдалося його отримати: таким чином, більшість, включаючи міських професіоналів середнього класу, були змушені шукати низькокваліфіковану роботу в неформальному секторі. Ці дані вказують на деякі чіткі наслідки для повернення біженців. Інтеграція залежить від двох взаємопов'язаних динамічних процесів. Вона відбувається тому, що, як ми бачили, соціально-економічні умови, а іноді і сприятливе середовище захисту в приймаючій країні сприяють цьому результату. Але це також відбувається з причин, пов'язаних з потенціалом, або, радше, відсутністю потенціалу для повернення [49].

Література і конкретні приклади свідчать про те, що інтеграція відбувається найбільш очевидно там, де повернення неможливе в короткостроковій або довгостроковій перспективі (наприклад, палестинці), або там, де тривала еміграція зменшує стимул до повернення (сомалійські біженці), або там, де повернення можливе, але менш бажане, ніж соціально-економічні умови в приймаючій країні (випадок з багатьма афганськими і південносуданськими біженцями). У цьому сенсі "неповернення" може бути самодостатнім, хоча зазвичай і непередбачуваним результатом інтеграції.

Тут є два важливих застереження. Далеко не всі біженці інтегруються, навіть якщо обидва набори динаміки вказують на такий результат: так, хоча деякі афганські та південносуданські біженці інтегрувалися, багато з них не зробили цього і повернулися. По-друге, навіть там, де відбулася широкомасштабна інтеграція, переважна більшість біженців все одно може повернутися додому, якщо умови будуть сприятливими, навіть після десятиліть вигнання. Прикладом можуть слугувати ангольські біженці в Замбії, велика кількість афганських біженців, що повертаються з Ірану та Пакистану, а також південносуданські біженці, що повертаються з Судану та Уганди.

Література показує, що центральним у прийнятті біженцями рішення про повернення є те, чи можна досягти чотирьох пріоритетів, про які говорилося раніше (безпеки, засобів до існування, послуг і житла), після повернення в країну походження. Однак, оскільки рішення біженців щодо досягнення цих чотирьох пріоритетів може призвести до стратегій, які можуть включати або повернення, або перебування у еміграції, або, навіть, тимчасове чи постійне поєднання цих двох варіантів, їх слід розглядати не просто як "пріоритети реінтеграції", а як головні пріоритети добробуту сім'ї, які біженці намагаються оптимізувати за допомогою різних адаптацій, що відповідають обставинам, в яких вони опинилися. Тому і еміграція, і повернення краще розуміти як процеси, що включають адаптації, які

представляють собою спроби біженців досягти власних версій «довгострокових рішень» [47].

Оскільки Боснія і Герцеговина є частиною Центрально-Східної Європи, яка географічно, історично та культурно пов'язана з Україною, дослідження досвіду інтеграції та реінтеграції боснійських біженців не втрачає своєї актуальності. По-перше, війна в Боснію і Герцеговині в 1991–1995 роках, призвела до появи 1,5 мільйонів біженців, які знайшли притулок у Західній Європі, зокрема в Німеччині. Спочатку всі західноєвропейські країни надали тимчасовий захист боснійським біженцям під час їхнього прибуття. Однак після початкового періоду тимчасового захисту п'ять приймаючих країн (Австрія, Данія, Німеччина, Нідерланди, Швеція) суттєво відрізнялися за типом дозволу на проживання, який надавався боснійцям, їхнім доступом до національних ринків праці та освіти, інтеграційними заходами, які їм пропонувалися, та фінансовою підтримкою, яку вони отримували [50].

Наприклад Німеччина припинила надання статусу тимчасового захисту з примусовою репатріацією після закінчення війни в Боснії. Причому Німеччина була лідером за кількістю прийнятих боснійців. Також боснійські біженці мали лише дуже обмежений доступ до німецького ринку праці, і для їхньої підтримки було розроблено дуже мало інтеграційних заходів. З іншого боку, Швеція швидко надала більшості боснійців посвідку на постійне проживання, дозволила необмежений доступ до ринку праці та шведської системи освіти, а також запропонувала біженцям інтеграційні заходи, такі як мовні курси. Інші країни опинилися посередині між цими двома підходами, а відмінності в умовах прийому біженців відображали різний рівень політичної готовності приймати біженців [51].

Як наслідок, до 2005 року лише Німеччина репатріювала переважну більшість боснійських біженців. Лише 10% боснійських біженців залишились в Німеччині, у той час як в інших країнах залишилося більшість – від 80% в Нідерландах до 97% в Швеції. Те, що боснійці покинули Німеччину – і жодну з інших чотирьох країн – у великій кількості, ймовірно,

пов'язано з вищезгаданим фактом, що в Німеччині рідко надавали посвідку на постійне проживання [51].

Крім політик країн, який прийняли до себе переселенців, важливими були й процеси в самій країні походження. Незважаючи на припинення бойових дій, неможна було сказати, що безпекова ситуація повністю стабілізувалась. Між багатьма етнічними групами залишалась напруженість та упередженість, і це супроводжувалось реінтеграційними планами, що передбачували інтеграцію між хорватами, сербами та боснійцями, які проживали на території Боснії до війни. Це передбачало повернення не за принципом етнічної більшості, а навпаки, планувалось повертати людей до регіонів, де вони були в етнічній меншості. Планувалося, що це знизить вірогідність майбутніх конфліктів. Але в решті решт, цей факт тільки викликав побоювання серед біженців, які планували повернення.

Існує декілька причин, чому велика кількість переселенців не повернулася додому швидко, або й зовсім не повернулася. По-перше, хоча бойові дії й припинились, між різними етнічними групами все ж залишалась напруженість та непорозуміння, тож переселенцям могло бути некомфортно та небезпечно повертатись додому, особливо якщо в їхньому регіоні їхня етнічна група була у меншості.

По-друге, процес повернення нерухомості справжнім власникам був неуспішним: до 1999 року лише у 3% випадків видача сертифікату про повернення нерухомості державою призводила до успішного фізичного повернення власності. Процес будівництва нової інфраструктури та житла також був не дуже успішним: існувала конкуренція між різними громадськими організаціями, які цим займались, поширеною була і корупція. Також відбудова фокусувалась на житлі, менше ресурсів виділялося на відбудову шкіл, систем водопостачання та іншої інфраструктури. Загальна економічна ситуація також ускладнювала повернення мігрантів. У країні спостерігалися високий рівень безробіття та низькі заробітні плати [51].

Таким чином, програми повернення повинні враховувати динаміку конфлікту та безпековий стан в країні, що включає також і стан розмінування територій куди очікується повернення. Забезпечення безпеки, доступу до належних послуг, житла та можливості заробітку можуть сприяти поверненню, оскільки є ключовими факторами для вимушених мігрантів. Ставлення до біженців у приймаючих країнах недостатньо для того, щоб "підштовхнути" їх до повернення; рішення залишитися або повернутися ґрунтується на порівнянні умов у приймаючих країнах та країнах походження. Бідність як стримує, так і заохочує повернення, причому бідні біженці мають менше шансів повернутися і реінтегруватися. Існує невизначеність щодо того, чи сприяє інтеграція біженців (доступ до сфери освіти та ринку праці) в країнах-реципієнтах їх подальшому поверненню після завершення конфлікту, або ж це сприяє їх утриманню. Згідно з дослідженнями Світового Банку, відповідь на це питання варіюється в залежності від конкретного контексту.

3.2 Пропозиції щодо подолання міграційних ризиків в Україні

Результат війни, яку росія веде проти України, залишається невизначеним. У рамках відновлення вже надається фінансова допомога та проводяться роботи з відновлення інфраструктури, причому в середньостроковій перспективі основна увага приділяється трансформації, що охоплює всі сфери життя суспільства і держави. Процес відновлення матиме шанс досягти тривалого успіху лише за умови, що він буде інклюзивним, гнучким і підтримуватиметься спільно українцями та міжнародними партнерами. Вкрай важливо розробити механізм повернення вимушених українських мігрантів вже зараз.

Головна роль у цьому процесі належить державі, яка має створити сприятливі умови для повернення, пропонуючи фінансові гарантії, частково фінансуючи професійну перекваліфікацію, а також забезпечуючи участь у

цьому процесі бізнесу та місцевої влади. Оскільки, як показав аналіз попередніх розділів, у найближчому майбутньому значна частина населення України перебуватиме у віковій категорії п'ятдесят і більше років, що призведе до зростання попиту на перекваліфікацію, навчання новим професіям, особливо у сфері інформаційних технологій, енергетики (зокрема, альтернативних джерел енергії), транспорту (зокрема, для експорту), охорони здоров'я. Це ще раз доводить необхідність реєміграції українців.

Державна політика у сфері регулювання міграційних процесів забезпечується інституціонально та юридично через відповідні законодавчі акти України: «Про зовнішню трудову міграцію», «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», «Про імміграцію», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» тощо. Також існує певний перелік підзаконних актів, які регулюють міграційну політику: «Державна програма співпраці із закордонними українцями», Про Концепцію державної міграційної політики», «Про Концепцію державної міграційної політики» та інші.

Проте, в умовах критичного рівня еміграції з України та необхідності повернення українських громадян, перед міграційною політикою виникає ряд викликів та завдань. Ці завдання охоплюють різноманітні аспекти суспільного життя, такі як ринок праці та зайнятість, рівень заробітної плати та доходів, соціальний захист, бізнес-сектор, освіта, інвестиції, рівень добробуту, екологічна та політична безпека та інші. Спираючись на це, можемо констатувати, що українське законодавство потребує удосконалення та створення окремого закону, в якому було б узгоджено регулювання перелічених процесів, та який би фокусувався саме на репатріації українських вимушених мігрантів.

Наразі існує Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року (далі – Стратегія), проте вона була прийнята в 2017 році, та не враховувала багатьох нових аспектів з якими стикнулася Україна в нових реаліях. До того ж, План реалізації Стратегії виглядає

малодеталізованим і недостатньо конкретним; в ньому відчутно відсутні конкретні заходи, які забезпечать виконання визначених цілей. Велику роль також відіграє відсутність в системі органів державної влади структури, яка б була відповідальна за реалізацію врегулювання зовнішньої міграції, та трудової міграції зокрема.

Згідно з Положенням про Державну міграційну службу України, цей орган є «центральною виконавчою владою, ... який реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції)...» [52]. Однак на практиці цей орган не має достатньо повноважень та ресурсів для ефективного регулювання зазначених процесів в повній мірі. Отже, є необхідність створення централізованого органу, який би займався формуванням та реалізацією державної політики у сфері управління міграційними процесами. Це б дозволило покращити комунікацію та координацію між різними органами законодавчої та виконавчої влади різних рівнів та відносин, що сприяло б цілісності та злагодженості політики в аналізованій сфері [53].

Після майже двох років повномасштабної війни стало зрозуміло, що українські військові мігранти адаптуються до робочих ринків ЄС швидше порівняно з мігрантами з попередніх хвиль міграції. Це може бути виправдано високим рівнем освіти та професійної кваліфікації українців. Ці чинники забезпечують їм конкурентну перевагу над іншими мігрантами на ринку праці країн-реципієнтів. Суттєвий внесок у цей контекст вносить надання країнами Європейського союзу статусу тимчасового захисту, який надає право на роботу відразу. Крім того, важливо зазначити про готовність українських громадян прикладати додаткові зусилля для активного пошуку роботи, або навіть створення бізнесу.

Ці фактори свідчать про те, що українцям буде легше адаптуватися до життя за кордоном, ніж біженцям з попередніх хвиль, що підвищує ризик того, що вони не повернуться в Україну. Це створює виклик для українських владних структур та міжнародних організацій у розробці стратегій,

спрямованих на стимулювання повернення та реінтеграцію українців, забезпечуючи взаємовигідне співробітництво з країнами ЄС. Виходячи з цього, вже зараз перед міграційною політикою постають важливі завдання по створенню умов післявоєнного повернення громадян та створення механізмів для якісного залучення іммігрантів для подальшої післявоєнної відбудови. Як попередньо зазначалось, важливим в цьому напрямку є покращення інституційних процедур впровадження міграційної політики, що може включати створення та покращення спеціалізованих відділів, призначення відповідальних осіб у структурах виконавчої влади, які займаються керуванням міграційними процесами.

З метою оптимізації співпраці між різними установами, підвищення ефективності процесу прийняття рішень, сприяння консолідації ресурсів та уникнення дублювання дій у сфері управління міграцією, пропонується утворити міжвідомчий консультативний орган при Кабінеті Міністрів України. З метою ефективного здійснення визначених завдань необхідно вдосконалити законодавчу базу, удосконалити фінансове, кадрове та науково-інформаційне забезпечення міграційної політики. Спеціалізовані відділи та відповідальні посадові особи в урядових структурах повинні мати на меті не лише розробку, але й ефективне впровадження стратегій міграційного управління. Передбачається, що ці структури візьмуть на себе координацію міграційних процесів та взаємодію з іншими відомствами [54]. Важливим фактором є також налагодження ефективних механізмів моніторингу та оцінки ефективності міграційної політики. Забезпечення постійного аналізу ситуації дозволить своєчасно виявляти проблеми та вносити корективи для досягнення найбільш оптимальних результатів.

При цьому перелік цілей та завдань, висунутих у Стратегії, їх різноманітність та різні характеристики переконливо демонструють, що виконання документу не обмежується лише правовим або адміністративним полем, а впливає на різні сфери життя суспільства і входить до компетенції різних відомств – від правоохоронних до тих, що відповідають за охорону

здоров'я, освіти, статистичний облік. Так, вкрай актуальним є створення та впровадження ефективного механізму координації дій різних установ для досягнення цілей та завдань міграційної політики, визначених у Стратегії державної міграційної політики до 2025 року, і перегляд самої Стратегії з урахуванням актуальних змін, що сталися після 24 лютого 2022 року.

В контексті повернення своїх громадян, перш за все, Україна має активно співпрацювати з країнами Європейського Союзу, враховуючи економічні втрати, які можуть виникнути у разі масового неповернення українців. Слід зауважити, що у випадку, якщо українці залишаться за кордоном, це може привести до прямого економічного приросту для приймаючих країн в довгостроковій перспективі, незважаючи на всі короткострокові витрати. Проте існує й потенційна непряма вигода для Європи. Оскільки повернення вимушених мігрантів може стати каталізатором для економічного розвитку та сприяти зміцненню економіки України, сприяючи залученню інвестицій та створенні нових робочих місць. Це дозволить державі збільшити інвестиції в безпекову сферу та на відновлення загалом. А це, в свою чергу, може призвести до зменшення залежності від фінансової підтримки іноземних партнерів в подальшому [22].

Ще однією важливою ініціативою може стати відкриття робочого ринку Європейського Союзу для українців у післявоєнний період. Надання українцям можливості працювати в ЄС без бюрократичних перешкод може створити умови для впевненості, що в разі повернення до України вони зможуть знову виїхати в ЄС за бажанням. Це передбачає, що українські мігранти, які можуть вагатися повертатися в Україну через невизначені перспективи та страх втрати можливості повернення після виїзду з ЄС, можуть бути більш схильні до повернення в Україну [22].

Вони мали б можливість випробувати умови життя в Україні, знаючи, що у разі невдоволення вони можуть повернутися назад. Значущою перевагою такої ініціативи є те, що єдиний ринок праці є одним із основних принципів функціонування Європейського Союзу. Такий крок може сприяти

інтеграції ринку праці, сприяючи взаєморозумінню та співпраці між країнами ЄС та Україною. Це також сприяє вирішенню проблем невизначеності та страху серед українських мігрантів щодо їхньої майбутньої долі в Україні, роблячи можливим їхню участь в спільному європейському просторі праці.

Як вже було визначено, значна частина українців, які перебувають за кордоном, складається з дітей та студентів. Отже, варто розглянути спрощення процесу реінтеграції цих осіб у навчання в українських школах та вишах. При поверненні українських дітей важливо врахувати предмети, які вони вивчали за кордоном, і надати можливість продовжити навчання в українських школах без необхідності складати додаткові іспити. Це дозволить дітям без перерви та стресу продовжувати навчання, забезпечуючи неперервний освітній процес.

Необхідно також спростити процес вступу випускників іноземних шкіл до українських вищих навчальних закладів. Багато українських школярів, які завершують середню освіту за кордоном, не мають українських документів про повну загальну середню освіту. Тому важливо встановити механізми, які дозволять цим випускникам безпроблемно вступати до українських вищих навчальних закладів, забезпечуючи їм можливість отримати відповідні освітні можливості та розвиватися в українському вищому освітньому середовищі після їх повернення на батьківщину.

Серед економічних інструментів, очевидно, потрібно переглянути систему оплати праці. Реформа цієї системи має бути всеосяжною, включаючи державний і приватний сектори. Основні напрями реалізації цієї реформи можуть включати:

- встановлення раціональних пропорцій між зарплатою, підприємницьким доходом і доходом від власності;
- забезпечення раціонального балансу в оплаті праці працівників бюджетної та небюджетної сфер;
- підвищення платоспроможного попиту на внутрішньому ринку;

– реструктуризацію валового внутрішнього продукту з метою збільшення частки зарплати (для порівняння: у розвинених країнах світу рівень зарплати в ВВП становить 60-70 %) [55]. Закордонні країни при оплаті праці використовують якісні, а не кількісні показники діяльності. Тобто, перевага якісних показників повинна відображати перевагу в оплаті інтелектуальної праці порівняно з фізичною. Також важливо звертати увагу на співпрацю з бізнес-середовищем, оскільки саме підприємства, а не тільки владні структури, є тими, хто створює нові робочі місця і вносить значний внесок у сплату податків. Партнерство з бізнесом може виявитися ключовим для успішної реалізації стратегії міграційної політики та ефективної реінтеграції мігрантів.

Влада повинна створити сприятливий клімат для підприємництва, спрощуючи адміністративні процедури та надаючи бізнесу інфраструктурну та фінансову підтримку. Співпраця з підприємствами також може включати розробку програм підтримки для бізнесу, які відкривають можливості для залучення українських мігрантів та іммігрантів у виробничі та підприємницькі ініціативи. Важливо при цьому не порушити баланс і не надавати реінтегрованим громадянам набагато більше пільг ніж українцям, які не покидали Україну від початку російської агресії, оскільки така поведінка може сприяти напруженості в українському суспільстві.

Проте для українських мігрантів, які повертаються в Україну, важливо мати можливість знайти достойну роботу, отримати соціальну підтримку, доступ до житла та медичних послуг. Україна може розробляти стратегію міграційної політики, орієнтовану на економіку, яка враховуватиме потреби економіки та суспільства і сприятиме ефективній інтеграції мігрантів у національну культуру та громадське життя. Швидко післявоєнне відновлення постраждалих регіонів гратиме велику роль в цьому питанні. Щоб українцям з регіонів, які постраждали від війни, було куди повертатися, необхідно швидко відновити ці зруйновані регіони та розмінувати свої території.

При цьому слід уникнути помилок, які були допущені під час післявоєнного відновлення в інших країнах: необхідно відновлювати не лише житлові будинки, а й іншу інфраструктуру, узгоджувати, хто відповідає за відновлення кожного об'єкта, щоб різні організації не дублювали функції одна одної, а також впровадити контроль за використанням коштів, щоб уникнути корупції. Поки триває відбудова, необхідно надавати допомогу людям з постраждалих та окупованих регіонів. Це може бути як грошові виплати, так і забезпечення житлом або субсидування його оренди в регіонах України, які не зазнали руйнувань внаслідок війни. Це може дозволити повернутися до України тим, хто хоче цього вже зараз, але не має куди повертатися.

Важливим кроком може стати розвиток механізмів державно-приватного партнерства. Щоб інвестори мали намір вкладати кошти в українську економіку (наприклад, побудувати промислове підприємство в порівняно безпечному регіоні) без страху щодо пошуку робочої сили, держава може будувати житлові будинки для потенційних працівників. Це сприятиме поверненню українських біженців, особливо тих, хто виїхав з зони бойових дій і кого зруйнований або дім, або місто, і яким буде важко повернутися в рідний регіон відразу після закінчення війни [55].

Українці, які виїхали з зон бойових дій, нерідко зазначають, що одним із ключових мотивів для повернення в Україну є можливість знайти добре оплачувану роботу в безпечніших регіонах. Щоб сприяти цьому процесу та стимулювати повернення громадян, необхідно розглядати можливість створення програм допомоги у пошуку роботи та курсів перекваліфікації. Державні структури, зокрема Служба зайнятості, мають потенціал впровадження програм, які нададуть громадянам необхідні навички для успішного працевлаштування в нових умовах. Приватні організації також можуть активно долучитися до цього процесу, надаючи не лише фінансову підтримку, але й експертні знання та ресурси для проведення курсів. Аналогічні програми перекваліфікації для біженців вже існують в Європі,

фінансовані як урядами країн, так і благодійними організаціями. Також важливо створити програми підтримки малого та середнього бізнесу, які в подальшому можуть допомогти мігрантам знайти роботу та розпочати власний бізнес [22].

Для досягнення ефективної економічної адаптації іммігрантів в українському суспільстві та на ринку праці необхідно внести зміни в законодавчі та нормативні акти, що регулюють міграційний процес. Для прискорення процесу працевлаштування іммігрантів слід спростити процедуру отримання дозволу на роботу та забезпечити оперативне видачу цього документа. Одним з ключових елементів економічної стратегії міграційної політики є інтеграція іммігрантів в національну культуру та суспільство. З цією метою можна реалізувати інтеграційні програми, які допоможуть іммігрантам ознайомитися з культурою та історією України, вивчити мову та отримати інші необхідні навички. Ці програми можуть стати важливим елементом збереження національної ідентичності та підвищення культурної толерантності в українському суспільстві. Загалом економічно орієнтована стратегія міграційної політики України в умовах війни та після неї є ключовою для розвитку країни та ефективної інтеграції іммігрантів в українське суспільство та ринок праці. Це може сприяти створенню нових можливостей для економічного зростання, розвитку бізнесу та підвищенню соціально-економічного рівня країни.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Україні необхідно розробити грамотну державну політику щодо повернення своїх громадян після закінчення війни. Для оптимізації процесу та максимізації переваг для емігрантів Україна може врахувати та адаптувати досвід інших країн. Аналіз міжнародного досвіду продемонстрував, що на рішення біженців повернутися на батьківщину впливають чотири основних

пріоритети: безпека, можливість достойного заробітку, наявність в країні походження базових соціальних послуг та житла.

Однак біженці також можуть залишитися в приймаючій країні, якщо вони успішно інтегрувалися. Досвід боснійських біженців у Західній Європі підкреслює важливість політики приймаючих країн та ситуації в країні походження. Також досвід боснійців продемонстрував основні помилки уряду ігнорування цілеспрямованого створення робочих місць, що призвело до хронічного післявоєнного безробіття в країні, а також неуспішна житлова відбудова, яка супроводжувалась ігноруванням відбудови інших важливих інфраструктурних об'єктів. В ході дослідження було з'ясовано, що рішення залишитися або повернутися ґрунтується на порівнянні умов у приймаючих країнах і країнах походження.

Процес відновлення в Україні після війни з Росією вимагатиме інклюзивних та гнучких зусиль за підтримки як українців, так і міжнародних партнерів. Важливим аспектом цього відновлення є повернення вимушених українських переселенців, і держава має створити сприятливі умови для їхнього повернення, зокрема фінансові гарантії, професійну перепідготовку, участь бізнесу та місцевої влади.

Українське законодавство потребує вдосконалення, і для координації регулювання міграційних процесів, зокрема для репатріації українських вимушених переселенців, потрібен окремий закон. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року потребує перегляду з урахуванням нових реалій, з якими зіткнулася Україна. Українська влада повинна розробити стратегії стимулювання повернення та реінтеграції українців та забезпечити взаємовигідну співпрацю з країнами ЄС.

Для оптимізації взаємодії між різними інституціями та підвищення ефективності процесу прийняття рішень пропонується створити міжвідомчий дорадчий орган при Кабінеті Міністрів України. Україні потрібна економічно орієнтована стратегія міграційної політики для інтеграції мігрантів у суспільство та ринок праці. Реформа системи оплати праці має охопити

державний і приватний сектори, встановити раціональні співвідношення між заробітною платою, доходами від підприємницької діяльності та доходами від власності, збільшити частку заробітної плати у ВВП. Влада має співпрацювати з підприємствами для створення сприятливого клімату для підприємництва та розвивати програми підтримки бізнесу. Велику роль у поверненні громадян буде відігравати швидке післявоєнне відновлення постраждалих регіонів та потенціал економічного зростання.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження було проаналізовано особливості впливу міграційних ризиків на соціальну безпеку України та розроблено рекомендації щодо їх мінімізації в контексті забезпечення соціально-економічної стабільності. Результати дослідження дають підстави сформулювати наступні висновки і практичні рекомендації:

1. Розглянуто сутність поняття міграції та основні теоретичні положення до вивчення міграційних процесів. Під міграцією можемо розуміти акт перетину кордону адміністративно-територіальної одиниці на добровільній або вимушеній основі, багаторазово або одноразово, легально або нелегально, що стає передумовою для взаємопов'язаної соціально-культурної та економічної діяльності. Різноманітні теоретичні підходи до вивчення міграції сприяють розумінню причин та мотивації, які стоять за міграційними рішеннями, а також визначенню макродетермінант цих рішень. Наприклад, неокласична теорія наголошує на економічних стимулах та індивідуальних рішеннях, в той час як теорія міграційних систем і мереж зосереджується на зв'язках між людьми в місцях походження та призначення.

2. Було з'ясовано, що еміграція може призводити до позитивних наслідків для країн походження, таких як зменшення тимчасового навантаження на місцевий ринок праці та позитивний вплив на рівень життя домогосподарств через грошові перекази. Проте еміграція переважно має

негативний вплив на соціальну безпеку країни походження. Це проявляється у зменшенні кількості та якості людського капіталу, відтоку фінансів, втраті робочої сили та інших аспектах, що порушують соціально-економічну стабільність країни.

3. За результатами дослідження зроблено висновок, що військова агресія росії призвела до серйозних людських втрат і масової еміграції мільйонів українців. Зовнішня міграція українців становить значущу загрозу соціальній безпеці країни. Кількість зареєстрованих вимушених мігрантів із України становить 6,3 мільйона осіб, їхні основні місця перебування – Німеччина, Польща та Чехія. Це призвело до зменшення постійного населення України, яке за різними оцінками становить приблизно 29-31 мільйони осіб на територіях, які перебувають під контролем уряду. Демографічні показники країни свідчать про зменшення частки молоді до 20 років та жінок репродуктивного віку. Кількість внутрішньо переміщених осіб зросла з 1,5 мільйонів до приблизно 4,9 мільйона осіб станом на грудень 2023 року.

4. З'ясовано, що протягом наступних десяти років Україні потрібно буде додатково залучити на ринок праці 4,5 мільйона працівників. На ринку праці спостерігається дисбаланс через відсутність понад мільйона громадян, які були мобілізовані, і понад 6 мільйонів, які емігрували. Втрата людських ресурсів через еміграцію може призвести до уповільнення економічного відновлення, старіння населення та відтоку мізків з України. Короткостроковий вплив на економіку через неповернення вимушених мігрантів може призвести до втрат до 6,9% ВВП в песимістичному сценарії. З часом ці збитки будуть масштабнішими, особливо коли українські діти, що залишились за кордоном, досягнуть працездатного віку.

Дефіцит робочої сили може призвести до зниження продуктивності праці, зменшення надходжень до бюджету та збільшення соціальних витрат. Менша кількість людей призведе до зменшення внутрішнього ринку, а отже, і до зниження мотивації для бізнесу відкривати виробництва та створювати

нові робочі місця. Крім того, зменшення чисельності населення може призвести до збільшення податкового навантаження на працюючих громадян. Ці фактори призведуть до зменшення податкових надходжень і, відповідно, до більшого навантаження на бюджет, оскільки видатки продовжуватимуть зростати, а доходи – зменшуватися.

5. Доведено, що для оптимізації процесу та максимізації переваг для емігрантів Україна може врахувати та адаптувати досвід інших країн. Аналіз міжнародного досвіду продемонстрував, що на рішення біженців повернутися на батьківщину впливають чотири основних пріоритети: безпека, можливість достойного заробітку, наявність в країні походження базових соціальних послуг та житла. Важливим є відновлення не тільки житлового фонду, а й створення якісної інфраструктури навколо. Потенціал економічного зростання та якість життя в країні походження враховується біженцями під час розгляду реєміграції.

6. З метою стимулювання повернення вимушених українських мігрантів для ефективного післявоєнного відновлення рекомендовано створити сприятливі умови, забезпечивши фінансові гарантії, професійну перепідготовку, участь бізнесу та місцевої влади. Важливо вдосконалити українське законодавство, шляхом введення окремого закону для координації регулювання міграційних процесів, зокрема для репатріації українських вимушених переселенців. Стратегія державної міграційної політики України до 2025 року потребує перегляду, враховуючи нові реалії, з якими стикається країна. Українська влада повинна розробити стратегії стимулювання повернення та реінтеграції українців та забезпечити взаємовигідну співпрацю з країнами ЄС.

Для оптимізації взаємодії між інституціями та підвищення ефективності прийняття рішень пропонується створити міжвідомчий дорадчий орган при Кабінеті Міністрів України. Реформа системи оплати праці повинна охопити державний і приватний сектори, встановити раціональні співвідношення між заробітною платою, доходами від

підприємницької діяльності та доходами від власності, збільшити частку заробітної плати у ВВП. Уряду рекомендується співпрацювати з підприємствами для створення сприятливого клімату для підприємництва, та розвивати програми підтримки бізнесу, що відкривають можливості для залучення українських мігрантів та іммігрантів до виробництва та підприємницьких ініціатив. Швидке післявоєнне відновлення постраждалих регіонів та потенціал економічного зростання гратимуть важливу роль у поверненні громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. About migration. *International Organization for Migration*. URL: <https://www.iom.int/about-migration>
2. International migration. *The United Nations*. URL: <https://www.un.org/en/global-issues/migration>.
3. Russell, Sharon Stanton. *International migration: implications for the World Bank*. 1995.
4. Длугопольська, Т. Міжнародна міграційна політика: від теорій до імплементацій. *Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія: Міжнародні відносини." Економіка. Країнознавство. Туризм* 2020, С. 31-49. URL: <https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/16819>
5. Швець, О. Теоретико-методологічні засади розвитку міжнародної трудової міграції: соціально-економічний контекст. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 4. С. 32–42. URL: http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/ujae_2020_r04_a03.pdf
6. Heather A. O'Connell, Jenifer L. Bratter & Raul S. Casarez. One drop on the move: historical legal context, racial classification, and migration. *Ethnic and Racial Studies*, 2020.
7. De Haas, Hein, Stephen Castles, and Mark J. Miller. *The age of migration: International population movements in the modern world*. *Bloomsbury Publishing*, 2019.
8. Рудяк, М.О. Концептуалізація структурно-змістових складових міграційних теорій. *Економіка та держава*. 2020. № 12. С.125-133. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2020/24.pdf
9. Gu, Danan, and Matthew E. Dupre, eds. *Encyclopedia of gerontology and population aging*. Cham: Springer International Publishing, 2021.
10. Пищуліна О., Юрчишин В., Стецюк П., Міщенко М. Вплив міграційних процесів на перебіг повоєнного відновлення України, міграційну політику ЄС та країн Східного партнерства, *Центр Разумкова*, 2023.

11. The Global Risks Report. *World Economic Forum*, 17th Edition. 2022. URL:https://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2022.pdf
12. Nearly 5 million jobs have been lost in Ukraine since the start of the Russian aggression. *International Labour Organization*. URL: <https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm>
13. Benjamin Elsner. Does emigration increase the wages of non-emigrants in sending countries. URL: <https://wol.iza.org/articles/does-emigration-increase-wages-of-non-emigrants-in-sending-countries/long>
14. Perspectives on Global Development 2017: International Migration in a Shifting World. The development impact of migration in origin countries. *OECD* URL: https://read.oecd-ilibrary.org/development/perspectives-on-global-development-2017/the-development-impact-of-migration-in-origin-countries_persp_glob_dev-2017-11-en#page24
15. Kapur D, McHale J. Economic effects of emigration on sending countries. *Oxford Handbooks Online*. Doi:10.1093/oxfordhb/978019533722
16. Walerych, M. Ekonomiczne skutki emigracji: przegląd literatury. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 2020. С. 121–135. URL: <https://journals.ur.edu.pl/index.php/nsawg/article/view/854>
17. Małgorzata Walerych. The economic effects of emigration: a literature review. *Social Inequalities and Economic Growth*, 2020. URL: <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=909829>
18. El Saghir, N. S., Anderson, B. O., Gralow, J., Lopes, G., Shulman, L. N., Moukadem, H. A., Hortobagyi, G. Impact of merit-based immigration policies on brain drain from low-and middle-income countries. *JCO global oncology*. 2020. С.185-189. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32023124/>
19. Населення України становить 37 мільйонів – Дубілет. *DW*. URL: <http://surl.li/pusmf>
20. Офіційний сайт Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України. URL: <https://www.idss.org.ua/index>

21. Не буде кому створювати ВВП: В Україні підраховали кількість населення. *Suspilne Media*. URL: <https://suspilne.media/497833-ne-bude-komu-stvoruvati-vvp-v-ukraini-pidrahuvali-kilkist-naselenna>

22. Михайлишина Д., Самойлюк М., Томіліна М. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Фінальний звіт. *Центр економічної стратегії*. 2023. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/bizhenczi-z-ukra%D1%97ni.-finalnij-zvit.pdf>

23. Народжуваність в Україні: що змінилося і що зміниться після Перемоги. *Національна академія наук України*. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=10697>

24. Ella Libanova¹, Oleksii Pozniak. War-driven wave of Ukrainian emigration to Europe: an attempt to evaluate the scale and consequences (the view of Ukrainian researchers). *Statistics in Transition. New Series*. 2023. С. 259-276. <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=1180731>

25. Число зареєстрованих ВПО. *Міністерство соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/>

26. Верещук назвала кількість зареєстрованих і незареєстрованих переселенців в Україні. *Укрінформ*. 2023.. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3727098-veresuk-nazvala-kilkist...>

27. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 14. Червень 2023 року. *МОМ*. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-situaciyu-z-vnutrishnim-peremischennyam-zagalne-opituvannya-naselennya-0>

28. Смутчак, З. Сучасні міграційні процеси в Україні в контексті національної безпеки. *Придніпровська державна академія будівництва та архітектури*. 2017. URL: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/07/Smutchak-Z.V..pdf>

29. The situation with refugees in Ukraine. *UNHCR*. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

30. Телеканал Прямий. Елла Лібанова: скільки насправді лишилось людей в Україні - назване число, 2024. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rvOegKdh8gw>

31. Beneficiaries of temporary protection at the end of the month by citizenship, age and sex – monthly data. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_ASYTPSM__custom_6182348/default/bar?lang=en

32. Ukraine situation: Regional protection profiling and monitoring factsheet - Dec 2023. *Operational data portal*. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/105737>

33. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2022 році. *Державна служба статистики України*, 2022. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/sdhd_22.pdf

34. The impact of migration processes on the post-war recovery of Ukraine and the migration policies of the EU and EAP countries URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/10/23/2023-MIGRACIA-ENGL.pdf>

35. Як міграційні процеси впливають на бізнес? *Gradus*. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/how-do-migration-processes-affect-business/>

36. Migration in Ukraine facts and figures 2019. *IOM Ukraine*. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/iom-ukraine_facts-eng_2019.pdf

37. Пишуліна О., Юрчишин В. Міграційні прояви та впливи – уроки для України. *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/09/2023-MATRA-I-KVARTAL-5.pdf>

38. Human flight and brain drain - Country rankings. *GlobalEconomy*. URL: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/human_flight_brain_drain_index/

39. Показник середньої заробітної плати за 2023 рік. *Пенсійний фонд України*. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2158510-pokaznyk-serednoyi-zarobitnoyi-platy-za-2023-rik/>

40. Середня зарплата в Європі. *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/world/europe/>
41. Розмір реальної заробітної плати в Україні з урахуванням інфляції повернувся до показників початку 2022 року. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3746787-realna-zarplata-v-ukraini-zroslo-do-dovoennogo-rivna-ekspertka.html>
42. Інфляція за 2023 рік склала 5,1% – держстат . *Бухгалтер.ua*. URL: https://buh.ligazakon.net/news/224849_nflyatsya-za-2023-rk-sklala-51--derzhstat
43. Трекер економіки України під час війни. *Центр економічної стратегії*. URL: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/>
44. Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд грудень 2023 року. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MMR_2023-12.pdf?v=6
45. Грошові перекази в Україну. *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/>
46. Демографічна криза насувається на Україну: скільки українців буде до 2037 року. *ТСН.ua*. URL: <https://tsn.ua/exclusive/demografichna-kriza-nasuvayetsya-na-ukrayinu-skilki-ukrayinciv-bude-do-2037-roku-2471929.html>
47. Harild, Niels, Asger Christensen, Roger Zetter. Sustainable refugee return: Triggers, constraints, and lessons on addressing the development challenges of forced displacement. DC: *World Bank Group*, 2015. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/ec025dca-77c1-5495-bdd4-00032a607b1e/content>
48. Fagen, P.W. Refugees and IDPs After Conflict. *US Institute of Peace*, 2011. URL: <https://www.usip.org/sites/default/files/resources/SR268Fagen.pdf>
49. Alrababah, A., Masterson, D., Casalis, M., Hangartner, D., Weinstein, J.. The dynamics of refugee return: Syrian refugees and their migration intentions. *British Journal of Political Science*. 2023. №53(4). URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/british-journal-of-political->

science/article/dynamics-of-refugee-return-syrian-refugees-and-their-migration-intentions/CE4037C22F465A7BC284CEE7D5183822

50. Забара, В. В. Масові переселення» етнічних груп у Боснії і Герцеговині після завершення бойових дій у 1996 р. *Історичний архів. Наукові студії*, 2012. URL: <https://istarhiv.chdu.edu.ua/article/view/42350>

51. Barslund, Mikkel. Integration of refugees: Lessons from Bosnians in five EU countries. *Intereconomics*, 2017.С. 257-263.URL: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2017/number/5/article/integration-of-refugees-lessons-from-bosnians-in-five-eu-countries.html>

52. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України : Постанова Каб. Міністрів України від 20.08.2014 р. № 360 : станом на 4 берез. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-п#Text>

53. Мульська О., Сорочак О. Удосконалення політики регулювання міграційних процесів в умовах соціально-економічної нестабільності: інституціональний підхід. *Innovation and Sustainability*, 2023.С 18-30. URL: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/152/177>

54. Малиновська О.А. Щодо створення консультативно-дорадчого органу з питань зовнішньої міграції: Аналітична записка. К. : НІСД, 2019. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-04/zovnishnya-migratsiya.pdf>

55. Затинайченко К. Необхідність реформування в системі оплати праці України, основні напрямки реалізації реформ. URL:<http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2146>

56. Kulu, H., Christison, S., Liu, C., Mikolai, J. The war, refugees, and the future of Ukraine's population. *Population. Space and Place*, 2023. №29(4). URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/psp.2656>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Розподіл українських вимушених мігрантів за країнами перебування 2022-2023рр.

Країна	Кількість українців							
	2022-09	2022-10	2022-11	2022-12	2023-01	2023-02	2023-03	2023-04
Польща	1 367 555	1 012 300	939 865	956 760	969 425	989 080	995 025	990 290
Німеччина	789 545	847 105	901 930	936 375	971 920	1 000 530	1 032 465	1 054 155
Чехія	407 480	418 680	423 870	431 310	439 750	446 695	324 375	330 980
Іспанія	143 620	148 630	153 760	158 310	162 560	165 965	169 555	171 965
Болгарія	134 235	141 480	144 315	146 805	149 200	150 980	152 930	154 380
Італія	127 295	135 375	142 420	145 005	145 725	147 260	154 650	155 210
Нідерланди	89 485	94 770	99 365	102 550	106 050	108 925	111 475	113 450
Словаччина	89 380	91 710	93 335	94 975	96 030	97 400	98 940	100 070
Австрія	79 735	82 310	84 380	86 485	87 600	84 595	70 585	71 935
Румунія	69 920	78 120	88 755	99 930	108 760	116 260	122 860	126 160
Франція	64 950	63 375	64 480	65 835	67 015	67 250	65 180	64 200
Литва	59 500	62 080	63 970	65 110	66 135	66 640	67 455	68 405
Ірландія	53 830	59 845	63 925	68 475	71 085	74 125	77 270	79 115
Швейцарія	58 455	59 055	59 970	61 205	62 335	63 500	64 115	64 000
Бельгія	56 245	55 205	60 050	61 760	61 100	62 165	63 085	63 930
Швеція	42 335	43 765	45 310	45 560	46 565	47 595	24 375	32 910
Португалія	41 235	42 365	43 325	44 225	45 125	45 840	46 465	46 885
Фінляндія	38 450	41 095	43 045	44 845	46 410	48 490	50 585	51 600
Естонія	33 885	35 855	37 305	38 235	38 930	39 655	36 875	35 005
Латвія	31 500	32 750	34 660	35 520	35 890	36 405	35 640	39 320
Данія	29 455	29 505	30 340	31 815	32 570	33 510	34 470	34 565
Норвегія	26 125	28 800	30 910	33 230	35 380	38 285	41 170	43 010
Угорщина	26 265	27 415	28 380	28 690	29 325	29 735	30 335	30 690
Греція	19 585	20 215	20 810	21 315	21 760	22 055	22 470	23 075
Хорватія	17 330	17 755	18 260	18 810	19 230	19 755	19 750	20 235
Словенія	6 920	7 100	7 350	7 600	7 810	7 950	8 130	8 275
Люксембург	4 215	4 305	4 375	4 490	4 520	4 505	3 920	3 925
Ісландія	1 695	1 915	2 090	2 295	2 460	2 605	2 745	2 835
Ліхтенштейн	295	330	340	385	410	430	445	450

Джерело:[31]

ДОДАТОК Б

Зведена таблиця індексів реальної заробітної плати з 2014 по 2021 рр., (%)

Період	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
січень	87,0	83,3	80,3	91,7	86,6	86,4	87,3	85,9	82,5
лютий	100,7	99,6	105,3	102,3	100,6	101,7	101,4	100,7	-
березень	104,1	95,9	106,2	106,8	105,9	107,6	104,8	106,7	-
квітень	97,3	90,8	96,1	97,7	100,4	99,2	90,4	98,8	-
травень	96,3	99,0	101,6	101,4	102,9	99,0	100,8	98,4	-
червень	103,9	105,8	107,2	105,8	104,8	105,8	109,5	105,8	-
липень	97,7	103,1	100,9	99,5	101,0	102,4	102,6	100,1	-
серпень	92,9	96,6	97,1	97,0	97,9	96,3	97,2	97,8	-
вересень	100,3	101,0	101,2	101,3	98,8	100,7	104,3	100,5	-
жовтень	98,5	105,6	97,0	99,2	100,2	99,7	100,5	97,8	-
листопад	98,8	97,3	99,3	100,5	98,0	99,5	97,2	100,9	-
грудень	110,0	115,2	118,6	116,2	114,5	115,1	117,2	121,5	-
За рік	86,5	90,1	106,5	118,9	109,7	111,4	110,2	112,0	-

Джерело: [40]

Додаток В

Рівень безробіття в Україні з 2010 по 2021 рр.
(кількість населення в тис.)

Роки	Всього населення	Економічно активне населення	Зайняте населення	Безробітне населення	Рівень безробіття (%)	Зарєстрованих безробітних	Приріст рівня безробіття у відсотках до попереднього року (+,-)
1	2	3	4	5	6	7	8
2010	45778,5	20220,7	18436,5	1784,2	8,8	452,1	-
2011	45633,6	20247,9	18516,2	1731,7	8,6	505,3	-0,2
2012	45553,0	20393,5	18736,9	1656,6	8,1	467,7	-0,5
2013	45426,2	20478,2	18901,8	1576,4	7,7	487,6	-0,4
2014	42928,9	19035,2	17188,1	1847,1	9,7	458,6	+2,0
2015	42760,5	17396,0	15742,0	1654,0	9,5	461,1	-0,2
2016	42584,5	17303,6	15626,1	1677,5	9,7	407,2	+0,2
2017	42386,4	17193,2	15495,9	1697,3	9,9	352,5	+0,2
2018	42153,2	17296,2	15718,6	1577,6	9,1	341,7	-0,8
2019	41902,4	17381,8	15894,9	1486,9	8,6	338,2	-0,5
2020	41588,4	16917,8	15244,5	1673,3	9,9	459,2	+1,3
2021	41167,3	16666,8	14957,3	1709,5	10,3	295,0	+0,4

Джерело: [33]

*Примітка: з 2014 р. – без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу)